

41 SORUDA

TABU-ÖRTMECE SÖZLER

-|-

Soru-cevap biçiminde hazırlanan bu bölüm, Bişkek Sosyal Bilimler Üniversitesinde (2006) yapılan «Кыргыз жана түрк тилинде ооруга байланыштуу тергоо создор» adlı (yayımlanmamış) doktora tezi kaynak alınarak hazırlanmıştır. Doktora tezinin aslı Kırgızcadır.

Kaynak gösterilmeden hiçbir şekilde alıntı yapılmaması önemle rica olunur.

Konu başlığında niçin “41” sorusunun yer aldığını okuyucu, metnin bütünü okuduktan sonra daha iyi algılayacaktır.

1. Tabu nedir?

Tabu etnolingüistik açıdan ele alındığında Tonga dilinden gelen uluslararası bir terimdir. Taboo veya tabu sözcüğünün İngiliz dilinde ilk kez yer alması 1768-1779 yılları arasında denizleri, okyanusları gezen James Cook vasıtasıyla olmuştur.

Tabu'yu psikolog, sosyolog ve dilciler değişik zaman ve bilimsel çalışmalarında tanımlama yoluna gitmişlerdir. S. Freud'un tanımlaması psikoloji ve sosyoloji açısından yeterli ve eksiksiz bir tanımlamadır:

Tabu: *insanlığın yazılmamış en eski yasası olarak yasaklarla ortaya çıkan, bu yasakların ihlali ile aynı ceza sistemlerini doğuran, bu içerikle yasağın türünü, yasağın çiğnenmesi sonucu kutsallığı ya da kirliliği anlatır* . [3] .

Örtmece söz: (euphemism, güzel adlandırma, iyi adlandırma) « *kimi varlıklardan, nesnelere söz edildiğinde doğacak korku, ürkme, iğrenme gibi duyguların, kötü izlenim ve çağrışımların önlenmesi amacıyla yönelen ve dünyanın her dilinde rastlanan bir değiştirme olayı* »
dır

[6]

C. Mamıtove ve Z. Kulumbayeva: «*Söylenmesi uygun olmayan nahoş, nezaket kuralları*

dışındaki kaba, çirkin sözlerin yerine başka sözcükler kullanmaya 'örtmece' denir.»

[9]

Kazak dilci A. Ahmetov örtmece sözü, biçim değiştiren tabu veya doğrudan söylenmesi yasaklanan kavramın yansıması ya da tabunun eşanlamlısı diye ifade eder (Ahmetov, 1995:7).

Kırgız dilcisi Beyşenbay Usubaliyev ise örtmece sözü, Kazak dilciden farklı açıdan yaklaşmaktadır: 'Tabu sözlerle örtmece sözler, çıkış sebeplerinin aynı olmasından hareketle eşanlamlı kavramlar olarak algılanmaktadır. Bu da örtmece sözü, tabu sözler gibi doğrudan söylenmesi uygun olmayan eşdeğer adlandırmalar olarak ortaya çıktığı yanılığısına götürmektedir. Oysa örtmece sözler tabu kaynaklı olabildiği gibi, ahlakî değer ve nezaket kurallarına dayalı sakıncaların neticesi olarak ortaya çıktığını da burada vurgular' (Usubaliyev, 1977:3).

Kırgızca'da örtmece: tergöö (fiil. terge: -kadınlar hakkında- bir sözcüğün yerine başka sözcüğü kullanmak) [12] Dili yaratan kültür çerçevesinde tarihî ve etnografik verilere de ihtiyaç vardır. Sözlerin etimolojik, biçimsel ve anlamsal özelliklerini ne kadar geriye götürebilsek konu, töz olmaktan çıkıp biçime dönüşür. Bir başka ifadeyle bulanıklık, konuyla ilgili sır perdesi aralanmış olur. Tabu ve örtmece sözler, kendilerini yaratan toplumun tarihi derinliği, etnografik kültürel yapısı, dil ve psikolojisiyle sıkı sıkıya ilişkilidir.

Örtmece sözleri dini ve batıl inançların temelinde yasaklanmış sözler olarak sınırlamanın yeterli olmadığını, ahlakî normların sakıncalı bulduğu, edep ahlaka uygun olmayan sözleri de kapsadığını özellikle vurgulamak gerekir.

6. Tabu ve örtmece söz arasındaki ilişkiyi açıklayabilir misiniz?

Tabu ve örtmece sözlerin çıkış itibarıyla çok uzun tarihsel bir sürece dayalı olduğunu görürüz. İnsanoğlunun -tarih sahnesine çıktığı andan itibaren- manevi kültürünün günümüze kadar gelenek- görenek, dini, batıl inançlara ve dil kültürüne dayalı olarak yaşadığı bilinmektedir. Örtmece sözler, bütün Türk lehçelerinde, halkın çeşitli inançlarına göre kutsal ya da kıymetli; korkunç veya tehlikeli sayılan varlıkların başat isimlerinin, hatta ona sesteş, benzer sözcüklerin yerine kullanılan dil göstergeleridir. Bundan dolayı, söylenmesi yasak sözcüğün yerini örtmece sözler (euphemism) almaktadır. Eski zamanlarda ortaya atılıp günümüze kadar ulaşan tabu ve örtmece sözler, sebep sonuç bağlamında gelişen tarihi bir dil olgusudur. Bir kavramın gerçek isminin söylenmesini yasaklayan tabu sözler sebep, başat adın yerine geçen örtmece sözler ise sonuç tur. Söylenmesi yasak sözcüklerin neticesi olarak örtmece söz ortaya çıkmaktadır. Örtmece sözler, yasaklanan dilsel ya da dil dışı göstergelerin belirtilerini, niteliklerini tanımlama özelliğine sahiptir.

Bu arada şunu da ifade etmek gerekir ki, etnolingüistik nitelikli tabu kavramsallaştırması, yalnız anlamlanmayı yasaklayan bir sınır/sınırlayıcı değil, dildeki sözcüksel adlandırılmaya, dolayısıyla dilsel göstergenin kullanımına konulan bir yasaktır. Çünkü kültürle beraber dilde yerleşen belli bir kavramın algılanmasına hiç kimse yasak koyamaz. Birtakım nedenlerle bir kavramın adlandırılması ve alenen kullanımı mümkün olmadığı zaman, söz konusu sözcüksel gösterge tabuya dönüşmektedir. Onu değiştirmek, başka sözle adlandırmak, kısacası örtmece sözle tanımlamak herhangi bir gelişmiş veya gelişmemiş dilde bile olanaklıdır. Bu bakımdan örtmece söz, biçim değiştiren tabu veya doğrudan söylenmesi yasaklanan kavramın dilsel yansımasıdır.

Tabu ve örtmece sözlerle ilgili unutulmaması gereken bir husus daha vardır. Hiçbir dil sözün kullanımını sınırlamaz ve kendiliğinden yasak getirmez. Dil için bütün sözler veya sözcükler birdir. O, hiçbir sözcüğü dışlamaz. Tabu sözleri doğuran sebepler dilin kendisinde değildir, o dili iletişim aracı olarak kullanan bireylere ve topluma dayanır. Bu açıdan ele aldığımızda tabuyla örtmece sözler yalnız etnolingüistik oluşum değil, sosyolingüistik bir olgudur aynı zamanda. Çünkü tabu örtmece sözler, insanların toplum içerisindeki sosyokültürel ve doğal çevreye bağlı kalıplaşmış inanç, gelenek-görenek, değer yargıları ve normlarının dile yansımasıdır.

Bu değerlendirmelerin yersiz olmadığını başka dünya dillerinde olduğu gibi Türk dil ailesinde yer alan Kırgız ve Türkiye Türkçesinde bazı tabu sözlerin (organ adları, hastalık adları, yersiz sözler, fizyolojik kusurları dile getiren sözler, cinselliğe dayalı sözler vb.)

sözlü, basın yayın ve yazılı dilde de açıkça kullanılmadığı görülmektedir. Sözlüklerde de yer almaz. Bu demek değildir ki, bu tür söz ve sözcükler, dilin sözcük hazinesinde yoktur. Bu tür sözcüklere sözlükte yer vermeyen dilin kendisi değil, dilciler yani sözlük yazarlarıdır. Yazarları ve dilcileri bu tarz çalışmaya mecbur eden ise, toplumda kalıplaşmış kurallar, resmi protokol, sansür ve ahlaki normlardır. Tabu sözleri her türlü sosyal sebeplere bağlı, belirli kurallar içerisinde sınır getirilerek yasaklanmış dil birimleri olarak nitelendirebiliriz. Çünkü bu tür sözcükler, sözlüklerde yer almasa da dilin genel söz dağarcığında, halkın düşünsel dil edincinde, ana dilini kullanan her bir insanın dil yetisinde şu veya bu şekilde yer almakta, yaşamaya devam etmektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan da görüldüğü üzere tabuyla örtmece sözlerin arasındaki ilişkiyi doğuran, kavramsal nedenlerdir. Çünkü örtmece sözleri de ortaya çıkaran neden tabudur. Bundan dolayı, tabu ve örtmece söz birbiriyle sıkı sıkıya bağlıdır. Kısacası tabu, örtmece sözlerin yaratılmasını ve kendi yerine kullanılmasını zorlayan nedendir.

Bütün bu açıklamalardan sonra tabu ve örtmece (euphemism) sözlerin tümünü 'sözcüksel etnografya dağarcığı' olarak da adlandırmamız mümkündür. Tabu örtmece sözlerin arka planında, iç içe yoğunlaşmış etnografik unsurlar, gelenek görenekler, batıl ve dini inançlar, mit ve mitolojiler, ahlaki normlar yatmaktadır. Dildeki bu tür söz varlığını, kavramları etnografik ve dilbilim açısından ayrı ayrı ele almanın yanı sıra etnolingüistik açıdan detaylarıyla araştırmak da gerekir.

Etnolingüistik tabuyla, örtmece sözlerin farklı başka bir yönü daha vardır. Yasaklamaya, inançlara dayalı tabu sözleri değiştirip yerine kullanılan örtmece sözcükler kullanıla kullanıla belli bir süreçten sonra onlar da tabu sözlere dönüşmekte, yerlerini yeni örtmece sözcüklere bırakmaktadırlar. Bu açıdan ele aldığımızda tabu, dilin sözlüğünü neologizmlerle (yeni sözcüklerle) bir başka ifadeyle eşanlı örtmece sözlerle, eşadlarla zenginleştiren etnolingüistik olaydır, faktördür, etkendir.

Herhangi bir inanç ve inanışla ilgili ritüeller yok olduğunda tabu da yok olmaz. İnsanoğlu yeryüzünde yaşadıkça, ölüm ve ölümlle ilgili korku var oldukça, toplum hayatında sosyal problem ve dalgalanmalar yaşandıkça, yeni inanç ve değer yargıları ortaya çıktığı sürece tabu da hep var olacaktır.

4. Tabu ve örtmece sözlerle ilgili yapılan çalışmalar ve (yabancı) kaynakların adlarını sıralar mısınız?

Örtmece Sözle ilgili İngilizce, Almanca, Fransızca, İspanyolca, Rusça, Gürcüce, Azerice, Özbekçe, Türkmençe ve Kazakça'da doktora tezleri ve çok sayıda bilimsel makaleler yazılmıştır.

Tabu ve örtmece sözlerle ilgili ilk çalışmalar Edward Taylor [15] insan psikolojisini derinden etkilediğine dair ayrıntılı bilgiler vermişlerdir. Rus dilcileri D. K. Zelenin [18]

, A. A. Reformatskiy

[21]

dilbilim bakımından örtmece sözlerin art zamanlı (diachronic) kuramını yazmıştır.

Örtmece kelimelerin türleri, bu sözcükleri araştırma yöntemi, edebi eserlerde örtmece sözler ve örtmece sözlerin eğretileme (metaphor), düzdeğişmece (metonym), eşanlamları ile ilişkisini örnekler vererek açıklamıştır. Ayrıca Türkçe'deki tabu ve örtmece sözlerin ortaya çıkmasının sebep sonuç ilişkisiyle ilgili İ. Laude Tsirtautas'ın

[24]

“

Dünyada ve Türklerde Ağza Alınması Yasak (Tabu) Kelimeler”, Işın (İnce) Özyıldırım'ın

[27]

Tabu ve tabuya bağlı folklorik ve etnografik bilgiler içeren “Türk Folklor Araştırmaları,” “Türk Folkloru” vb. dergilerde çok sayıda yazılar yayımlanmıştır. Ancak, bu yazılarda konu dilbilim ve etnolingüistik açıdan ele alınmamış, genelde etnografik araştırmalar ve değerlendirmeler çizgisinde devam etmiştir. Ayrıca halk hekimliği, büyücülük konusunda da sempozyumlar düzenlenmiştir.

Kırgızca'da tabu ve örtmece sözler hakkında Kasım Tınıstanov, [30] vb. ilk bilimsel bilgileri vermişlerdir. Ayrıca, konuyla ilgili Abak Biyaliyev

[33]

B. A. Gordlevskiy

[36]

değınmiş, bilimsel değerlendirmelerini yapmışlardır.

Akademik A.T. Kaydarov budun dilbilim konusunu ele aldığı bir yazısında ‘Bir dilin asırlar boyu süren serüveninde kuşaktan kuşağa gelerek varlığını sürdüren, bu süreçte

gelişerek dil hazinesinin zenginliğini araştıran bilim dalı budun dilbilimdir. Bu alan, sadece etnografya ve dilbilimden oluşmuş bir alan olarak düşünülmemelidir. Etnografya ve dilbilimini birbiriyle iç içe, birbirini yaratan iki unsur olarak değerlendirmek gerekir. Dil olmadan etnos, etnos olmadan da dil olamaz. Genel anlamda söylemek gerekirse anadilimizin asırlar geçen eski tarihinde, dilin leksikolojik sistemindeki dil zenginliğinin temelini oluşturan tabu ve örtmece sözlerdir. Tabu ve örtmece sözler birbirini tamamlayan ve toplumda sürekli devingenlik gösteren dil unsurlarıdır. Bu dil göstergeleri halkın dilinde var olan, halkın yarattığı sözlerdir. Çünkü dilsiz halk olamaz” der. [39]

Belli nesnelere, hayvanlarda ve insanlarda, özellikle büyücülerde, şamanlarda, sanatçılarda, şeflerde, ünlü avcılarda var olduğuna inanılan bu «güç»ün olumlu ya da olumsuz yanları vardır. Bir başka söyleyişle, kullanımına göre, iyilikle kötülük arasında değişir. İşte bu alışılmışın dışındaki «güç»e ya da «kudret»e sahip olmak ya da onun zararından korunmak için birtakım kaçınmalara dikkat etmek ve birçok kurala uymak gerekmektedir. Şu halde büyüün temelinde yatan görüşlerden birisi dinamist dünya görüşüdür. Dinamist dünya görüşü tabu'yu doğurmuştur. Mana tasarımının olumsuz yanını vurgulayan tabu, «güç»le dolu bulunan her şeyin tehlikeli ve çarpıcı olduğunu anlatmaktadır. Bir kimse ya da nesne

tabu olarak geçerliyse, o kimse ya da o nesneye dokunmak insana zarar getirir. Çünkü tabu olanın içi dinsel ve büyüsel bir «güç»le doludur. Tabulaşan insan, hayvan ve nesnelere zararından korunmak için, alınan tedbirler insanı büyüsel pratiklere götürmüştür.

Tabiatta bütün canlı cansız varlıklarda dinamik ve mistik kuvvetle yüklü bulunma inancına 'dinamizm' denmektedir. [43]

Kırgızlarda ekmek, su, ateş, tuz kutsal kabul edilmiştir. Elini yıkadıktan sonra silkme, yoksa rızkın saçılır. Arktaki suya tükürme, su haram olur. Hastaneden çıkan hasta ya da uzun yolculuktan gelen adamın başından üç defa bir kapla su dolandırıp içine tükürterek o suyu ayak basılmayan yere dök. Su kabını kapının kenarına ters çevirerek koy. Ateşten kutsal bir şey yoktur. Üzerine su dökerek söndürme, ayağınla üzerine toprak atma. Akşam komşudan süt isteme. Eğer bir yerden süt alıp geliyorsan üzerini kapatıp gel. Kundaktaki çocuğu akşam yüzünü açarak evden dışarı çıkarma. Çocuğu aynaya baktırtma. Karanlıkta ev süpürme, düşmanın çoğalır.

vb.

[\[46\]](#)

Kazaklarda Tanrı'ya yalvarırken O jasagan!, O jasagan nem! veya O jaratkan nem! (Hey,

Yaradanım!) diye hitap ederler.

2. Üzüntüye sebep olan kavramlarla ilgili tabu: Toplum içerisinde adından söz edildiğinde insanları üzen kavramlar için de örtmece sözcük yaratma eğilimi vardır. ‘Hastalık adları’ ve ‘ölüm’ konuları bunların en başında yer alır.

Tabu sayılan ‘verem’ sözünün yerine Anadolu ağızlarında: ‘adı belirsiz’, ‘berem’, ‘dık’, ‘gelincik’, ‘gözel hastalık’, ‘gözelleme’, ‘ince ağrı’, ‘ince dert’, ‘ince hastalık’, ‘ince illeti’, ‘incemaraz’, ‘kel hastalık’, ‘kötü hastalık’, ‘kurudan’, ‘merem’, ‘öfken’, ‘öpke avruu’

, ‘örken’ (‘öğken’, ‘öken’, ‘ökren’, ‘örkence’), ‘sücce’, ‘verev’

vb. örtmece sözler kullanılır. Yine hastalık adlarına yönelik tabu sayılan sözcüklerin yerine kullanılan örtmece sözlere şu örnekleri verebiliriz:

**‘Kolera’ yerine: ‘çapıt hastalığı’, ‘çarık çıkartmaz’, ‘göğertme’, ‘gövertme’, ‘gurilla’, ‘kirli paçavra’, ‘kusağ’, ‘kusah’, ‘ölet’
vb.**

‘Kanser’ yerine: ‘eşekgummas’, ‘sınan’, ‘yemece’ (‘yimece’), ‘yepeme’, ‘yeyilme’, ‘yiyiciyara’, ‘yöreme’ vb. örtmece söz kullanma eğilimi yaygındır.

Türkiye’nin değişik bölgelerinde ölümle ilgili kullanılan örtmece sözlerden bazıları şunlardır:

Aralık iyisi: ölmeden önce, geçici iyileşen hasta, ölüm iyisi, avuşmak: ölmek, cansuyu: ölmek üzere olan kimseye verilen su, dürtülmek

:
ölmek

,
eren evi

:
ölü çıkan ev
,
karadeve
:
ölüm, ecel,
sorutmak
:
ölmek

3. Ayıp sayılan kavramlarla ilgili tabular: Ahlaki norm ve nezaket kurallarının zorlamasıyla ortaya çıkan insan organları, cinsellik, kadınların bazı özel halleri ve tuvalet terimleri vb. kavramların adını toplum içerisinde söylemede bir takım yasaklamalar, kaçınmalar söz konusudur.

Babası belli olmayan çocuklar için Türkiye'nin değişik bölgelerinde çok sayıda örtmece sözler kullanılmaktadır: Burada piç sözcüğü tabu sözcüktür. abduallah, aralık dölü, anaverdi, araverdi, ansız:

1.

cinsel kudretini kaybetmeyen kimse, 2. piç, gayrimeşru çocuk, bebek tohumu, bırakıntı (ıı) (burakıntı):
1. piç, 2. bırakılmış kadın, börnekeç:
piç,
börnekeş:
piç,
bulduk, alakırık:
kanun dışı evlilikten doğan çocuk, piç,
baştar:
meşru olmayan çocuk, piç,
baştarda:(basdarda, bastarda, baştar)
meşru olmayan çocuk, piç,
buluntu,
cıba:
3. piç,
civalak:
babası belirsiz,
cuvallağı:
babası belirsiz,
çalık (xııı) (carbık (ıı):
1. anası babası belli olmayan,
gayrı meşru çocuk:

babası belirsiz

delek,

derinti:

3. kimliği, seciyesi ailesi belirsiz kimse,

döl:

2. piç,

dul garı çocuğu:

piç,

ekdi:

1. yetim çocuk, 2. yanaşma, piç, öksüz 3. anası başka bir kocaya gidince babasının evinde kalan çocuk,

evdik:

2. piç,

gırık (ıı) (gırık dölü):

babası belli olmayan çocuk, piç,

göbel (ı), (gahel, gobel (ı), gober, göbele (ı), göbelek (vı), göbül (ıv)-1, görbez (ıı), gübel)

1. piç,

handan (ı) (handal (ıı), henden, handın):

babası belli olmayan, piç,

haram (ııı):

piç,

helize (ı):

piç 2. (heleze-1)),

hezele:

piç,

katkılı (katıklı(ı1):

1. karışık, arı olmayan, hileli 2. evlilik dışı çocuk, piç,

kimdan:

evlilik dışı doğan çocuk,

kimden, kimdencik,

kodak (ıı) (koduk ıı)

1. dul kadının ikinci kocasının yanına götürdüğü çocuk 2. evlilik dışı dünyaya gelen çocuk,

kaçıntı, kırık, kırık dölü,

mennek:

evlilik dışı olan çocuk,

oynaş dölü:

piç,

sünbül, sünbülbebek tohumu, tahma,

tohma (v):

evlilik dışı doğan çocuk, piç,

türeme (ı):

evlilik dışı doğan çocuk, piç,

vacibi (ı):

2. eşcinsel erkek, 3. evlilik dışı doğan çocuk, piç,

veledizurna:

*evlilik dışı doğan çocuk (veledi zinanın fonetik varyantı),
vırrık (iv):
evlilik dışı doğan çocuk,
[\[49\]](#)*

Eş anlamlı sözcüklerle örtmece sözcükler arasındaki ilişkiyi incelerken bir noktayı daha gözden kaçırmamak gerekir. O da eş anlamlı sözcüklerle ilgili olan özelliğin örtmece sözcüklerde de yer almasıdır. Örneğin anlamlarının sabit veya sabit olmamasına, eş anlamlı sözcüklerin kalıplaşmış (Kırg. turuktuu) veya bağlama (kontekse) bağlı olmak üzere iki grupta ele almak gerekir. Kısacası eş anlamlı sözcüklerden hareketle örtmece sözleri sabit ve bağlamsal (kontekstik) örtmece sözler olarak ikiye ayırıp incelemek gerekir. Çünkü aşağıda vereceğimiz örnekler bunun böyle olması gerektiğini açıkça göstermektedir.

Saran, zıkım, bitir

Semir, etten, tol

Kömüü, koyu

Tuu, törö

Ölüü; kaza bolu, kaytış boluu, düynö saluu

Gebe; ağır ayaklı, iki canlı...vb.

Piç; Abdullah, bulduk, aralık dölü...vb.

Tuvalet; apdesthane, memiřhane ...vb.

Kırgızca ve Türkçe verilen bu örneklerde italik sözcükler kalıplaşmış örtmece sözcüklerdir. Çünkü bunlar her zaman nezaket, edep kuralları çerçevesinde söylenmesinde sakınca olmayan sözcükler olup resmi anlamdaki sözlüklerde de yer almaktadır.

Bağlamsal (konteksttik) sözcüklere gelince, onlar sözlüklerde yer almaz. Çünkü belli bir bağlama dayalı örtmece söz özelliğine sahip olduğu için bağlamdan başka bir yerde kullanıldığında anlamını kaybeder. Böyle örtmece sözler değişmece anlamı taşıdığından sabit olmayan, kalıplaşmamış sözcükler olarak değerlendirilmiştir.

Örneğin, sözcüğü (söz öbeklerini) tek başına ele aldığımızda hacı ana: yolsuz birleşmelere aracılık yapan kadın,

üst:

aybaşı, kadının menstruasyon dönemi,

Abdullah:

piç,

Ayransız:

1. fakir 2. çirkin sözlerini tek başına, belli bir bağlamda olmadan örtmece söz olarak kabul etmek mümkün değildir. Çünkü onlar bir kavramı bildiren bağımsız sözcüklerdir. Bu sözcükler belli bir bağlamda kullanıldığında açıkça söylenmesinden çekinilen nahoş bir kavramın yerine kullanıldığında örtmece söz özelliğine bürünmüş olur. Bunu řu örneklerle açıklayabiliriz:

-Bu kadın kim?

-Benim ailem (Banker Bilo, Türk Filmi)

Beyaz işine asla girmem. Burada bağlama bağlı olarak sözün leksikolojik anlamından ziyade uyuşturucu kastedilmektedir.

Konuk geldi. Bir tür göz hastalığı

Bu örneklerde yerine göre kullanıldığında: bağımsız sözcüklerden de bağlamsal sözcükler oluşturulabileceğini ve bağlamsal örtmece sözlerin kalıplaşmış örtmece sözlerden daha geniş ve zengin olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Fakat unutulmaması gereken bir noktada şudur ki, bağlamsal veya kalıplaşmış örtmece sözleri dilbilgisel ve anlamsal açıdan şu veya bu şekilde olur diye bir sınır koymak da mümkün değildir. Çünkü örtmece sözlerin anlamları bağlamda belli olur. Bazen bağlamsal örtmece sözlerin de belirli bir zaman sonra anlamı da kalıplaşınca, kalıplaşmış örtmece sözcük derecesine ulaşır ve sözlüklerde yer alması da yadsınamaz.

Tabu-örtmece sözlerin görevi dilde yalnız eş anlamlı sözcüklerin zenginleşmesiyle sınırlı olmaz. Onlar, aynı zamanda eşadlı sözcüklerin (omonim) yaratılmasında da rol oynar.

Örneğin Türkçe’de yıldı (bir tür göz ağrısı) 1. At sürüsü 2. Başboş dolaşan at, öküz, inek vb. sürüsü 3. İyi koşan at, gelincik (itdirseği, arpacık, verem, çoban: çıban, konuk gibi sözlerle birleşik sözcükler belirli nedenlerle tabuya dönüşen göz ağrısı, çıban vb. sözlerinin örtmece eş anlamlıları değil, aynı zamanda kendileriyle eş anlamlı kullanılan birleşik sözcüklerin eşadlılarıdır. Omonimsel özelliği örtmece şeklinde yumuşayıp duran sözlerin genel anlamıyla değişmeceli örtmece anlamını karşılaştırdığımızda bu açıkça ortaya çıkmaktadır. Örneğin Kırgızca’da geleneksel elbiselere dikilen tüyme (düğme) ile cılan (yılan) anlamına gelen

tüyme

sözcüğünün omonim olmadığını kimse iddia edemez. Bunun gibi ‘dışarıdan gelen misafir (konuk) sözcüğüyle göz hastalığı anlamındaki örtmece

konuk

sözcükleri de omonim özelliğini taşımaktadır.

Bu tür örnekleri başka halkların dillerinden de verebiliriz: Tuvalılarda tabuyla ilgili börü (kurt) sözünü direk söylemek yerine ыт

ит

(it),

kızıl-karak

(kızıl göz),

kök-heliñ

(mavi derviş),

kokay

(çile),

kokay-aşak
(çileli köylü),
uzun-kuduruk
(uzun kuyruk),
çer i'di
(yer iti),
altaynın i'di
(Altayın iti) ya da tabuya dönüşen
âzir
(kartal) sözünün yerine
kuş
örtmece eş anlamlı sözcükler kullanılmaktadır. Buna benzer nedenlerden dolayı
Türkmenler de kurdun yerine
mesdan it, adı jiten
(adı yok),
hradır
(avcı),
canavar
(canavar)) örtmece sözcükleri kullanırken, Özbekler qarşiku, Azerbaycanlılar agzığara
gibi örtmece sözcükler kullanmaktadırlar. Tabudan yaratılan eş anlamlı ve eş adlı
sözcükler bu örneklerden de açıkça görülmektedir.

Yakut, Hakas, Şor, Tatar ya da başka Türk halkların dillerinden konuyla ilgili birçok örnek vermek mümkündür. Yukarıda verdiğimiz örneklerde de tabu ve örtmece sözlerin eş anlamlıları eş adlıları yarattığı ve onların anlamlarını çoğalttığı ve buna dayalı olarak dilin sözvarlığına katkı sağladığı anlaşılmaktadır.

Tabu ve örtmece sözlerin sözün anlamıyla dilin sözlüğüne katkı sağladığına dair akademisyen İ. Kenesbayev şunu söyler: Sözün anlamı değişmekte ve artmaktadır. Anlam bazen daralır bazen de genişlemeye uğramaktadır. Değişik anlamlar ortaya çıkmaktadır. Zamanın şartlarına göre dil göstergeleri anlamsal değişikliklere uğramaktadır.

Tabu bölümünde de açıkladığımız üzere, tabu ve örtmece söz arasındaki ilişki nedenseldir. Dil göstergelerinden oluşan tabuyla örtmece sözler bazen birbirine karıştırılmaktadır. Burada şunu da hatırlatmakta yarar var: dilde bazı sözcükleri art zamanlı ve anlambilimsel açıdan ele aldığımızda anlam iyileşmesi (Alm. Bedeutungsverbesserung, İng. meliorative) ve anlam kötüleşmesi (Alm. Beteutungsverschlechterung, İng. pejorative) gibi kavramlarla karşı karşıya kalırız.

Türkçe'ye de geçmiş olan ve ordudaki en yüksek rütbeyi gösteren mareşal
 ([52])

Tuncer Gülensoy, 'Türk Kişi Adlarının Dil ve Tarih Açısından Önemi' adlı yazısında Türklerde, 'Hafiye', 'Hurda', 'İbiş', 'Meymenet', 'Nanoş', 'Nubin', 'Porsel', 'Sefore' vb. halk arasında verilen kişi adlarının anlamsız, hoş ve zarif olmayan duyguları çağrıştırdığını ifade etmektedir.

[55]

güncel hayatla ilgili terimler yavaş yavaş toplumun dilinde yerleşmeye başlamıştır.

Yetenekli avcı bir hayvanı avlayamadığı ya da öldüremediği zaman, birçok ilkel toplumda rastlanıldığı gibi söz konusu hayvanın avcıdan daha üstün ve güçlü olduğu fikrine varılmaktadır. İkel toplumlar geçimlerini sağlamak için ilk önce avcılık yapmışlardır. Vahşi ve yırtıcı av hayvanlarını avlamışlar, bazılarını evcilleştirmişlerdir. D. K. Zelenin tabu ve örtmece sözlerin ilkel toplumlarda ilk avcılıkla başladığını ifade eder. Ava giden avcı daha ava gitmeden çeşitli ritüellerin (yüzünü boyama, maske takma vb.) yanı sıra av malzemeleri (ok, yay, mızrak vb.) ve av hayvanlarının adlarıyla ilgili (örn. Ayı: Türk. dazlak

,
gocaoğlan (gocoğlan)

,
kaşkır

,
koca oğlan

,
kosso

,
momo

,
orhudo

; Tavşan:
dikmen kırır

,
eğri pisi

,
eri pisi

,
kaban

,
kaçağan

,
kırçıl

:

1. İhtiyarlamış erkek domuz, 2. Tavşan, peldirgöz:

Tavşan vb.) birtakım uygulama ve kaçınmalara başvurur. Av hayvanlarının adları değiştirilir. Cinse bağlı olarak kadın ve erkek, av hayvanlarının adlarını başat adından farklı bir adla anarlar. Av esnasında da birtakım farklı uygulamalar yapılır. Özetlemek gerekirse av aletleri, av hayvanları ve avlanma esnasında bütün kavramların adı değiştirilir. Çünkü av hayvanları, bunların gerçek adını duyduğunda insan gibi anlar, kendisine kurulan tuzağı hissedince hemen kaçır. Avcılıkla ilgili ayrıntılı araştırmalarda bulunan D. K. Zelenin, Avrasya coğrafyası halklarının dillerinde (Rusya, Ukrayna, Beyazrus, Kazak vb.) avcılıkla ilgili çok sayıda tabu-örtmece sözün varlığına işaret eder.

Araştırmacı, bu bölgelerde yaşayan halkların (kabile, boy ve sülalelerin) birbiriyle olan akrabalık ilişkileri, soylarının bu hayvanlarla (kurt, ayı vb.) özdeşleştirilmesi, animisitik ve totemistik değer ve yargılarının tabu örtmece sözlerin art zamanlı olarak incelenip ele alınmasında çok önemli faktörler olduğunu önemle vurgulamaktadır.

Animist dönemde tabu ve tabuya dayalı inançların hemen hemen bütün dünya halklarında yer bulduğunu burada belirtmek gerekir.

Animist dönemde tabu ve örtmece sözlere dayalı düşünce ve kavramları iki açıdan ele almak gerekir. Birincisi tabu kabul edilen varlığın bizzat kendisidir. İkincisi tabu- örtmece sözlerle ilgili genel dilde kullanılan sözler ve dil göstergelerine yüklenen anlamdır. Dünyada var olan canlı-cansız, soyut-somut kavramlar (hayvan, insan, hastalık vb.) dilsel ve dil dışı göstergelerdir.

Animizme göre insan hangi alanda yetenekliyse tabiattaki diğer canlı-cansız varlıklar da insan gibi yeteneklidir. İnsana ait her türlü vasıfları onlar da taşırlar. İnsan gibi bir zekâya sahiptirler, ister uzakta ister yakında olsun insanların konuştukları her şeyi anlarlar.

1. Animistik ve totemistik bakışa göre tabu sayılan varlığın (ölüm, şeytan, hastalık vb.) canlı ya da cansız, soyut ya da somut kavramlarının hepsinin ruhu / iyesi olduğu inancı vardır. Eğer hastalığın adından söz ediyorsak o hastalığın iyesi gelip konuşanlara zarar verebilir.

Kırgızların 'Kococaş Destanı'nda sebepsiz yere hayvanları öldürmenin cezasız kalmayacağı, bir başka ifadeyle tabu olduğuna dair bilgiler vardır. Kococaş, Sur Keçi'yi yavrularını ve eşini öldürmeye çalışır. Bunu anlayan Sur Keçi, soyumuz kurumasın diye hiç olmasa Alabaş'ı öldürmemesi için Kococaş'a yalvarır, fakat Kococaş Alabaş'ı öldürür. O zaman Sur Keçi Kococaş'a beddua eder, Kococaş derin yar ve kayalıklardan inerken düşer ve ölür. Destanda hayvanların hamisi (koruyucusu) olarak kabul edilen hayvanların öldürülmemesi yani öldürülmesinin tabu olduğu gerçeği mesajı verilir. 'Kococaş Destanı'nı araştıran folklorcu S. Zakirov burada önemli olanın tabu faktörü değil, totem olarak kabul edilen bir hayvanın Kococaş tarafından öldürülmesidir der. Kococaş, boyunun totem olarak bildiği hayvanı öldürdüğü için uçurumdan düşerek ölür.

Abak Biyaliev "Avcılık Terimleri" adlı doktora tezinde 'Kococaş Destanı'nda avcılıkla ilgili tabu sorununu araştırırken tabu kavramının Sur Keçi ile Alabaşa dayandığını, totemist bakış açısının ortaya çıktığını ifade eder. 'Kococaş Destanı'nın tabunun yaygın olduğu dönemlerde ortaya çıktığını belirtirken bu destanda Kococaş'ın oğlu Moldocaş bölümünün yer almadığını, tabu kavramının gücünü yitirdiği dönemlerde Moldocaş bölümünün destana eklendiğini önemle vurgular.

Bir insan, bir hayvan veya tabiattaki canlı-cansız herhangi bir varlıkta doğaüstü bir yetenek, nitelik, biçim vb. özellikler alışılmışın dışındaysa, mistik bir kuvvete sahip olduğu kanısına varılmakta, yaratıcı, dinamik ve yetkin görünen her şeyin 'kuvvet' tasarımıyla yüklü olduğuna inanılmaktadır. Totemizmin çekirdeğini oluşturan bazı hayvanların (kurt, ayı, kartal, inek, köpek vb.) öldürülmesi, yenmesi ve adının söylenmesi tabu yasağına dayanır.

Özellikle geçimini hayvancılıkla sağlayan hayvan kültü ve buna dayalı olarak ortaya çıkan 'hayvan totemi'; dinsel ve büyüsel bir ilişki çerçevesinde toplanmış, hayvanlar büyük bir önem kazanmış, sonunda bu önem giderek kutsal bir niteliğe bürünmüştür.

Söylenmesi yasak, yani tabu olan söz ve tabirler, Kıpçak kavimlerinde özellikle göçebelerde büyük yer tutmuştur. Samoyloviç, 'Zapretniye slova' da şu güzel örnekleri verir: mañrama: «koyun», aygır tawuk: «horoz», esäk kulak: «tavşan», kaptesar «sıçan» = (tor-bateşar); kişkinä koy: «toktı, bir yaşındaki koyun»; etkese «piçak», kolağaç «tokmak», betkörgüş «ayna - yüzü gören» vb. yaygın olarak halkın dilinde yer almaktadır. (Çağatay, 1974:365).

Tabu ve örtmece sözlerin derin yapısını bütün yönleriyle ortaya çıkaran şu örnek dikkat çekicidir: A. N. Samoyloviç, tabu-örtmece sözlere şu örneği vermektedir: Şarkiratmanın arı cagında, cıldırama nın beri cagında, mañırama nı uluma cep catır. Cañıma nı bilemege bilep alıp kele koyuñuz. (T. Türk: Şelale nin öbür tarafında, ırmağ ın bu tarafında koyunu kurt yiyor. Bıçağı bileğ taşında bileyip hemen geliniz (Samayloviç, 1915:161-168).

Kasım Tınıstanov da aynı olayı aşağıdaki gibi anlatır: ‘Eski zamanlarda bir kadın sinsice koyun sürüsüne yaklaşan kurdu görür ve kaynatasına tehlikeyi sessizce haber vermeye çalışır: Şuuduramanın arı cagında, şarkiratmanın beri cagında maaramanı uluma cep catat. S uuruma nı suurup alıp, canıma ga canıy cet ce çap.’

[\[58\]](#)

Yılanın fiziksel özelliği, rengi, hareket ve biçimine göre toplum tarafından yaratılan örtmece sözlerin ilk olarak hangisinin kullanıldığı halkın hafızasından zamanla kaybolup gitmiştir. İlkbaharda yılan yavaş yavaş yuvasından çıkıp insanoğlundan biriyle gözgöze geldiğinde onu etkileyerek adeta hipnoz eder. Bu arada eğer o insan, gömleğinin düğmesini çözerek ‘tüymö’ (düğme) diye söylerse dimdik duran yılanın yavaş yavaş çözülerek yere yığıldığına dair Kırgızlar arasında inanç vardır. Yılan ile insan karşılaştığı zaman insanın gerçek adı söylenmez. Bu durumda hangisi önce düşmanın adını öğrenirse, onun galip geleceği inancı bugün de Kırgızlar arasında yaygındır.

Sözün sihirli gücüne inanan halk kıvrılıp yatan yılanı kimildatmamak için tokoç, düğme

diye adlandırır. Bilmece

çiy dibinde çılgıy kayış

denir. Yılanın derisi nakışlı kayışa benzediği için

çılgıy kayış

diye adlandırılır. Ağza alınması yasak olan sözü söylememekle birlikte onu çağrıştıran ya da benzer sözleri de söylemek yasaktır. Konuşmacı ve dinleyicinin neden bahsedildiğini anlaması için yasaklanmış söze ait olan özellikleri (renk, sıfat v. b.) ifade eden örtmece sözler kullanılmaktadır.

Abhazlar yılanı amat demek yerine apaza (Kırg. sürünen) derler. Litvanyalılar piktija

(zalim),

ilqoji

(uzun),

merqoji

(renkli), Rusça

zlaya

(zalim),

dlinnaya

(uzun),

pestraya

(renkli) örtmece sözler kullanılır. Hind Avrupa dillerinde,

sürünen, yeşil, çıplak

gibi örtmece adları kullanılır (Zelenin, 1930:44-45). Rusça

vorobey

(serçe) (Kırg.

Tarañçı

) ekin olduğunda yiyip ziyan vermemesi ve ekini görmemesi için sözün sihirli gücüne dayanarak Beyaz Ruslar

sleptı

(körler) (Kırg.

Sokur

) örtmece sözleri kullanırlar. Kırgızlar fareye

kap teşer

(çuval delen) derler. Buryatlar avda vahşi deveye

gorbotenkaya şeyka

(eğri boyun) diye örtmece söz kullanırken, Ruslar

tımen, bura

gibi yerel adları vermişlerdir (Zelenin, 1930:50).

Kazaklarda eve giren yılan öldürülmeden başına süt veya kırmızı dökülerek dışarı çıkarılır. Bu şekilde yılanı öldürmeyerek başka yılanların öç ve nefretini kazanmadıklarını

düşünüyor olsalar gerekir. Kazaklar yılanı öldürmekten çok korkmuşlardır. Dolayısıyla gerçek adlarını söylediklerinde zarar getireceğini düşünmüşlerdir.

İspanyollarda yılan anlamına gelen “culetra” sözü söylenmez. Yine eski İtalyanca’daki “culutra” sözü “yılan” anlamına geldiği için tabu sözcük sayılır.

Güney Batı Amerika Chroki yerlileri, birisini yılan soktuğunda: “Yılan soktu” yerine “Ayağına diken battı” derler (Ahmetov, 1995:43-44).

Hayvanların kutsal nitelik kazanması totemizmde görülmektedir. Totem olarak kabul edilen hayvan ile klan üyeleri arasındaki mistik akrabalık bir ilişkiyi içermektedir. Adeta hayvanla insan arasında soy ve kader birliğine dönüşmektedir.

Hayvan ve kuşlara ilişkin özel uruk, boy adlarıyla ilgili V. A. Nikanov, S. M. Abramzon, B. Ö. Oruzbayeva, A. Boronov (Karatayev, 1988:108-170) vb. konuları çalışmalarında ele almışlardır. Kırgızca’da hayvanlar, kuşlar vb. varlıkların adlarıyla ilgili ortaya çıkmış etnonimlerde totemizmin etkisi olduğunu söyleyebiliriz. V. Nikonov, Kuzey Amerika’daki Kızılderililerin 170 etnonim sözününün 37’sini incelediğinde 23 etnonimin toteme dayandığını belirtmektedir. [\[61\]](#)

Örneğin serçe, fare, kurt, tilki, domuz, yaban güvercini, fil, maymun, kedi, ayı, martı, kırlangıç, işte bütün bu hayvanlar efsaneye göre insanmış. Bu 12 hayvan çeşitli suçlardan dolayı Allah tarafından böyle hayvanlara dönüştürülmüştür (Katanov, 2004:116).

Hız. İsa’nın mucizelerine inanmayan bir insan martıya dönüşmüş, fil her zaman hileli tartan bir fırıncı imiş, kedi kötü ağaçlardan yapılmış iğneleri satan bir kişiymiş, ayı kötü boya satan bir boyacı, tilki kurnazlığı ile diğer bütün insanları aldatan bir kimse, kurt gebermiş koyunları satan bir kasap iken bu tür suçlardan dolayı Allah onları cezalandırmış ve çeşitli hayvanların şekillerine sokmuş. Karga, yarasa ve guguk kuşu Loguçenliler tarafından kehanet sahibi kuşlar sayılırlar, örneğin karganın peş peşe iki defa bağırması (ötmesi) insana mutluluk haberi verir; guguk kuşu bahar gelince ötmeye başlamadan önce, yere ağzından ancak ve ancak mutlu insanların bulabilecekleri iki

kömür parçası saçarmış. Kim bu kömürleri bulur ve onlarla kendi gözlerini ovalarsa o kişi İfrit'i görmüş ve İfrit'ten insanı görünmez yapan şapkayı almış; yarasanın başında ise iki tane ben varmış, mavi ve beyaz; saçları ve sakalları çıkmayanlar bu iki beni kafalarına ve çenelerine sürerlerse onların saçları ve sakalları çıkarmış (Katanov, 2004:151).

Şamanlar ayıyı insanların atası sayar, toprağın, 'suyun efendisi ve zayıfların koruyucusu' olduğuna inandıkları için Uranhaylar ayıya özel bir saygı gösterirler. Efsaneye göre ayı ilk önce insan imiş, çok fazla votka içtiği için ayıya dönüşüvermiş, çünkü çok votka içmesi nedeniyle faaliyetsiz kalmış. Başka bir efsaneye göre de kadim zamanlarda iki tane insan varmış, kadın ve erkek. Bunlar kürklerini ters giyerek ve "Erlik" (Şeytan) olmayı dileyerek birbirlerini yalamaya başlamışlar. Bunun için Erlik-Han onları ayıya dönüştürmüş ve onları yeryüzüne-insanların yanına- kovmuş. Uranhaylar ayı etini ve Tatlısu Gelinciğinin (lota balığı) etini yemezler, çünkü lota balığını da ayı gibi insan sayarlar. Efsaneye göre tatlı su (lota) balığı insan imiş, eski zamanlarda tütün içen bir kadın varmış, bu kadın kocasına çok öfkelenmiş ve ağzında tütün çubuğu olduğu halde suya atlamış. İfrit onu kucağına almış ve tatlı su gelinciğine dönüştürmüş. Uryanhayların çoğunluğu diğer balıkları da yemezler, çünkü onları su ruhunun halkı sayarlar. Tatlı su balığı ilaç yapımında kullanılır. Ayı, kurt, köpek ve tatlı su gelinciği gibi hayvanlar Uryanhayların yemin düsturlarına girerler.

Yemin etmiş bir kişi, ayının, kurdun, köpeğin başını, okun temrenini ve bıçağın keskin tarafını yalamaya zorlanır. Kim yalan yere and içerse o kimse hiç bir zaman hayvan avlamaya muvaffak olamaz.

Türkiye'de turna kuşu; genç evli kadını, leylek; 'Mekke'nin hacı babası' ve 'seyahati' sembolize eder. Bülbül ve çulluk; aşk ve mutluluğu, doğan; büyük kısmeti, kumru; isteklerin gerçekleşmesi, kuğu; iyi kalpliliği, martı; uzaktan haberi, papağan; sevgiliden haberi, saksagan: bir yerden haber geleceği, şahin; yüce makamı, yaban ördeği; eğlenceyi çağrıştırırken bir takım kuşlar da kötülüğü, olumsuzluğu ifade ederler. Akbaba ve baykuş bazı bölgelerde hastalık ve ölümün habercisidir. Kuzgun: dargınlığı, tavus kuşu; uğursuz kadını, üveyik kuşu da aşka ihaneti temsil eder. Evrendeki konumları yönünden insaninkine benzer bir durumda olan hayvanlar da insan gibi Tengri ve diğer ilahlara bağlıdır. Aynı terimlerle kendilerine dua ederler. 'Kölenin sesi Tanrıya öneriler sunmakta, kuzgunun sesiye Tanrı'ya doğru yakarmaktadır (Irk Bitig. LIV), 'Ben geyiğim... bağıryorum. Yukarıda Tengri beni işitmiştir'. Tarlakuşu büyüklüğünde bir kuş, Cengiz'in tahta çıkışı konusunda karar verecek olan kurultayda 'Çingis!, 'Çingis!' diye seslenir. İnsanlarla hayvanlar arasındaki karşılıklı konuşmayı aktaran çok sayıda edebi metinler vardır.

J. P. Roux: ‘Birçok gözlemcinin iddia ettiği gibi hayvanlar hiçbir zaman Tanrı değildir, der. İnsanlarla bir takım özellikleriyle (uçma, yüzme, koku alma, gece görme) insanlarda olmayan yeteneklere sahip olan hayvanlar, başlangıçtaki biçimlerini- insan ruhunu- kaybetmişlerdir, der.

Kaşgarlı Mahmut’ta: ‘Kuşlar gibi uçtuk’, Baçman, Gizli Tarih’te: ‘Cengiz Han bir akbaba gibi uçuyor, bir doğan gibi saldırıyor, azgın bir tay gibi debeleniyor’, Çil-ger Böke: ‘Gelincik haline gelen annem, işitiyor, samur olunca görüyor ...’ (Roux, 2002:187).

Arap tarihçisi el- Medaini: Türkler, becerikli bir ordu komutanından on hayvanın niteliklerine sahip olmasını isterlerdi: Horozun yürekliliği, tavuğun namusu, aslanın cesareti, yaban domuzunun saldırganlığı, tilkinin kurnazlığı, köpeğin direşkenliği, turna kuşunun uyanıklığı, karganın ölçülü davranması, kurdun savaş arzusu, yağru’nun (ineğin) sağlığı der (Roux, 2002:221). Yine Kutadgu Bilig’de: Hakan’ın şu niteliklere sahip olması gerekir... Savaşta bir aslanın yüreğine sahip olmalıdır... Bir yaban domuzu gibi inatçı olmalı; bir kurt gibi güçlü olmalı; bir ayı gibi cesur olmalı; yak gibi... saksağan gibi... karga gibi... tilki gibi... deve gibi..., baykuş gibi... olmalı (Roux, 2002:216-217).

Av hayvanlarının adlarına yönelik yasaklama ve onun yerine örtmece sözlerinin kullanılmasının doğal bir sonucu olarak av silahları (tüfek, tabanca, silah) kesici ve delici (bıçak, balta, mızrak vb.) aletlerin adlarının yerine Türkiye Türkçesinde örtmece sözler kullanılmaktadır.

Av ve Silah Araçları: Tüfek yerine: miltık, tıbille, tüyenk (tüvek), üşkok, tüfeklerin biçim ve cinslerine göre: evzalı

: saçma ya da barut ile patlayan tüfek,

foşel:

saçma ya da kurşun atan bir çeşit doldurma av tüfeği,

mulduvan:

bir çeşit tüfek,

sarıgöz sarma

: namlusu, sarma olarak özel biçimde yapılmış çifte,

sarma (II):

namlusu özel biçimde çelik tellerle yapılan av tüfeği,

sıkma (III):

bir çeşit av tüfeği,

sultat:

1. kalın namlulu bir çeşit tek tüfek 2. altı yivli bir çeşit tüfek,

şeşhana (şeşene, şeşhane, şeşşana (II):

av tüfeği,

şinanay (II):

eski av tüfeği,

şirşane:

uzun demirli tek tüfek

tüftüfü:

kuş avlamaya yarayan, mermileri hızlı üflenerek fırlatılan bir çeşit tüfek,

yellus:

içi yivli av tüfeği

zipçık

(II): 1. piştov, 2. tüfek harbisi,

sıbzıgı(I):

tüfek namlusu.

**Bıçak yerine: eğri (III), eğri, nöygün, soya (VI) (soyacak): 1. bıçak, 2. çakı, soyhâ, soyka
(II) : bıçak, çakı,**

topana (II):

bıçak

**Bıçakların biçim ve özelliklerine göre: salam (VI), sallama (IV), saluç: pala, büyük bıçak,
saldırma , saya (IV):**

ince, dar ağızlı bıçak,

sayanı (II):

kör, kesmeyen (bıçak, makas vb. için)

, soğluk:

bıçak, mutfak bıçağı

, soranı:

büyük hançer

, suğluk:

1. küçük bıçak, 2. küçük hançer, 3. kıyma bıçağı, büyük bıçak

**,
suluk (VI):**

1. hançer 2. büyük mutfak bıçağı

, tahmaz (I)

: paslı, iyi kesmeyen nesne (bıçak, keser vb. için)

, tara (I) (tağra, tar (VIII), tare, tarhâ)

: 1. bağ budamaya yarayan, eğri bir çeşit bıçak

, tekebıçağı

:

bir çeşit büyük bıçak, saldırma

, **tıntı (tıntırı):**
ufak, sapsız bıçak
, **tiydili:**
küçük cep çakısı
, **üngürüş (üngüz):**
et bıçağı
, **yamçı (II):**
kör, kesmez bıçak
, **yatır (IV):**
büyük bekçi bıçağı
, **yumuca:**
ağaç saplı çakı
,
zırh (II):
eğri ve uzun kebabçı bıçağı.

**Tabanca, silah yerine: kubur: dolma tabanca, mazın (I), savut (III), sıkı (V), şebek (II),
taraklı (I), yuruk (II), savak (IV) : silah kabı**

**Diğer kesici aletler: salma (IV): ağaç kesmek ya da yontmak için bir yanı keser, öteki yanı
balta biçiminde araç , tahrın (II): balta, topur (I): (tupur):
kök sökmekte kullanılan bir çeşit büyük balta**
, **siğil (I):**
kalın kütük kesmekte kullanılan ağaç ya da demir kama
, **tabar:**
kısa saplı, küçük odun baltası
, **tahra:**
**1. ağaç budamaya, kesmeye, odun kırmaya yarayan, satırdan biraz büyük demir saplı
araç**
, **salur:**
kılıç
, **sivri (III):**
kazma
, **yüleği (yülüğen):**
1. ustura, 2. bileyi taşı vb.

**Görüldüğü üzere, avcılık ve av hayvanları leksikolojisi içinde av silahlarına yönelik
(bıçak, tüfek, barut, kesici alet vb.) adlandırmaları örtmece söz kategorisinde ele almak
mümkündür. Bu adlandırmalara yönelik sakıncalar veya korkular yalnız o aletlerin
kendisinden değil, av hayvanlarının bu silahların adını duyup anlaması ve insanlara zarar**

vermesi endişesinden de kaynaklanmaktadır. Bu, toplumun kültür tarihinin derinlerinde yatan psikolojik etki ve tecrübelerin günümüze kadar geldiğinin bir ispatıdır.

Hayvan adlarıyla ilgili örtmece sözler Türkiye'nin değişik bölgelerinde farklı örtmece sözcüklerle adlandırılmaktadır:

Ayı yerine: apalak: ayı yavrusu, ayı balağı: ayı yavrusu, ayı balası: ayı yavrusu, bozur: ayı yavrusu, dazlak

:

ayı,

duvaç:

ayı yavrusu,

fasıl (II):

ayı yavrusu,

fetik:

ayı yavrusu,

gocaoğlan (gocoğlan):

ayı,

kaşkır:

ayı,

koca oğlan

:

ayı,

kosso:

ayı,

momo

:

ayı,

orhudo:

ayı,

palak (III) (palağı, palah (I)-1,2,palk (II):

1. Ayı yavrusu. Diğer Türk lehçelerinde şu şekiller ve sözcükler kullanılır: Eski Türkçenin devamı olan ayiğ şekli Rdl. da (Sor. Leb. Küär), ayu (Alt. Tel. Leb. Kır. Bar. Tob. Kzn.

Bask. Osm.), aziğ (Sagay) bunun yanında ejik, ajık; ata ayu, ana ayu (Kzn.) adığ (soy.);

acu (Doğu Türk.) «

ayı

ve

baba

». Bunlarla birlikte özellikle Altay ve Abakan lehçelerinde dayı, amca, dede ve baba karşılığında olan sözcükler de kullanılır. tay (Şor, Alt. Tel. Sağ. Leb.) day 'dede', Şorca «ayı»; tay iji (Sağ.) anneanne'; ulug tay (Şor.) «amuca» aba (Şor.) =-apşiyak «ihtiyar,

baba, ayı»; (Sağ. Koyb. Kaç.) «aynı ve büyük kardeş». abay, aba (Nogay Rus Slov) «anne»; ulda, uluda (Şor.) «ayı ve amuca»; aba Anadolu» da (Söz Derl. D. 5) geyik; apşak ini (Şor) «ayının ini» Çağatayca ayu ile birlikte Özbekçe'de ayık; Rdl. Çağ. ötkä ödcke/Mog. «ayı» ve äteke «baba» belki de aynı sözcükle ilgilidir.

Kırgızca'da

ötögön

diye adlandırılan ayıyla ilgili atasözleri de vardır

:

Ötögöndün terisi özü catıp iy bolot

(makal) –

kara kiyik, sasık ooz;

Domuz yerine: azılı: 1. yaşlı domuz, 2. kart erkek yaban domuzu, bangış, bengiç, bitli: bir yaşındaki domuz yavrusu, safranbolu ağzı, civan (s. çağatay)

,

çalgiç

:

erkek yaban domuzu,

çalguç

:

azgın erkek domuz,

çalğuç

:

dişi yaban domuzu,

çızga (cızga (III), cızka (II):

domuz yavrusu,

dağda gezen

:

1. domuz, 2.kurt,

danışman

:

yeni doğan domuz yavrusu,

dımbız:

domuz, canavar,

gaban:

yaban domuzu,

ganik:

2. domuz yavrusu,

gara canavar:

domuz,

hek (III):

azılı erkek domuz,

kaban (III):

*azılı erkek domuz,
kara böcü*

:

*domuz,
kara canavar*

:

*domuz adder,
karaböcü:*

*domuz,
kehten bakan*

:

*domuz,
keyik tonguz*

:

*yabani domuz,
köteç:*

*domuz yavrusu,
kötü hayvan:*

*domuz,
moza:*

*2. domuz yavrusu,
potlak*

:

*domuz yavrusu,
sözüm a: (adana ve mersin civarında)*

*,
sözüm ona (Adana ve Mersin civarında) özel kimse kaynağı*

*,
tanışman*

:

*yeni doğan domuz yavrusu,
tişitonguz*

:

*dişi domuz,
tonguz*

:

*domuz,
yalınsak,
yazarlak:*

*bir yaşındaki domuz yavrusu,
yeye*

:

erkek domuz vb.

Kartal yerine: berete: 1.kartal, 2. hayvan ölüsü, bürküt, hel (ıı) hele (ıv) helli (ı): 1. kartal, hırhır (ııı):

kartal,

kahraka:

kartal,

kara gus (Kıpçak ağızları)

,

kara kuş

,

karaguş

, kocakuş: , kör kör (ı),

tuygun

,

Ülken kus (Kazakça)

Baykuş yerine: çan kuşu (cönk kuşu): baykuş, devletli (devlet kuşu): baykuş, dikguluk:

baykuş,

gonguluk:

baykuş,

gükgük:

baykuş,

gükgüven:

baykuş,

hayırlı kuş:

baykuş,

hümmatun:

baykuş,

hüpbukkuş:

baykuş,

kavalak:

büyük baykuş,

korov:

baykuş,

kör yapalak:

baykuş,

körbağa kuş:

baykuş,

kuğuruk:

baykuş,

kukumav:

baykuş,

kuvalak:

baykuş,

mal kadın

*(Beypazarı, Polatlı, Ankara),
yakalak:
baykuş vb.*

*Sincap yerine : cövüz pisiği: sincap, çekelez (ı): sincap, here: sincap, kale (ıı) (kala, kalli, kale):
aş:
sincap,
kekelez:
sincap,
kelli (ıı):
sincap,
kozkiştik
:sincap,
malbekçisi (malbekçi, malbeki, mal gelini):
1. sincap, 2. gelincik,
sariteyin:
sincap,
tangala (tankale, tankile, tenkale): sincap, taterzena (tatarzena):
sincap,
tehin (tayın, teğın, tein, teyin, tin (ıv):
sincap,
tirik(ı) (tırık (v), tiği (ıı), tiğın, tiri, tiyin):
sincap,
zirvik (ıı):
sincap vb.*

*Böcek yerine: Allah devesi: uzun ayaklı, uzun gövde ve kanatlı bir çeşit sinek, beşik iti:
tahta kurusu,
çağırğan fatma
(çağırtkan): eski evlerde çok bulunan, siyah renkli bir böcek, kara fatma,
hatice nine:
(heççe nine) cennet böceğinden büyük bir çeşit böcek,
kara fatma
:
bir çeşit siyah çekirge, hamam böceği,
kara hatice
:
hamam böceği,
kulak açan
:
ince uzun, kahve renkli bir böcek,*

örecen

:

**tataarcık,
övey ana**

:

**ısırdığı zaman çok acıtan, ince, karıncaya benzer bir böcek,
pıspısı**

:

**karafatma böceği,
telli baba**

:

**mercimekten büyük, kara benekli, bostanlara dadanan bir çeşit böcek,
tısdan (tısdayaza, tıstan):**

**1. kara fatma,
yakarca**

:

tataarcık vb.

Akrep yerine: adıbatasica: (Konya ve köyleri), altı boğumlu: akrep (DS., C. I:230), ergap:

akrep,

ferik (v):

sarı akrep,

furnoz:

akrep,

ölükuyruğu:

akrep,

[64]

Bu yüzden ruhlar bizim gecemizde ortaya çıkarlar. Geceleri mezarlık kenarlarından geçilmemesi yönündeki halk inancı da buradan kaynaklanmaktadır.

Ölülerin ölüm biçimi öte dünyada yaşayış şeklini de etkiler. Ölüm biçimi iyi ya da kötü ölü oluşunu belirler. Çocuk doğururken ölen kadınların, yolcuların, küçük çocukların, tüccarların, savaşta ölenlerin 'güneş evi'ne ya da 'çiçekler ülkesi'ne gideceği inancı vardır.

Güney Asya'da zor ya da alışılmıştın dışındaki bir ölümle hayatı terk edenlerin ruhlarının çoğunun hastalık sonucu ölen kimselerin ruhlarının gittiği yerden ayrı bir yere gideceğine ya da kötü cinlere dönüşerek yeryüzünde oradan oraya dolaşacaklarına inanılmaktadır.

Türkiye’de de ölüm biçimi, ölünün bu dünyadaki ve öte dünyadaki yaşamını belli eder inancı vardır.

a) Eceli müsemma: Normal ölümdür. Bir hastalık sonucu meydana gelen ölümdür. Bu da üç şekilde karşımıza çıkar:

1) Uzun süren hastalık sonucu ortaya çıkan ölüm: Halk bu tür ölümü korku ve dehşetle karşılar. Yaptığı günahların bedelinin daha bu dünyadan başlayıp öbür dünyada da süreceğine inanırlar.

2) Kısa süreli, acısız hastalık sonucu ortaya çıkan ölüm: Böyle bir ölümün iyi bir ölüm olduğuna inanılır. ‘Dört gün yatak, beşinci gün toprak’, ‘Allah elden, ayaktan düşürmesin!’ gibi dileklerle herkesin böyle ölmesi dilenir.

3) Füc’eten ölüm: Birden, ansızın olan ölüm. Bu ölümün ‘ameli salih’ olanlara nasip olacağına inanılır.

J. P. Roux, aniden ölen kişinin canlılar arasında serserice dolaşan ve onları rahatsız eden tatminsiz bir ruh haline gelmekte olduğunu belirtir (Roux, 1999:77).

a) Eceli kaza: Akla hayale gelmeyen çeşitli kazalar sonucu ortaya çıkan ölümdür. Halk bu ölümü en sevimsiz ve en acı olanı olarak kabul eder. [\[68\]](#)

Yine Kazakça’da tabut (tabıt) yerine; agaş kiyim, jâşik, mezar (beyit) yerine; mârmâr bak, mârmâr qala, kabir (qabir) yerine; tar üy, salqın batpaq şañ (topıraq qoyma) vb. söz öbekleri halkın dilinde yer almaktadır. Yine Kazaklar arasında ölümün soğuk yüzünü anımsatan bir atasözü vardır: Ölim jaylı köp aytsa tirinin berekesi ketedi (Ölümden çok bahsedildiğinde dirinin huzuru kaçır) (Ahmetov, 1995:114).

Özbekistan'da 'öldü' denilmez, 'emanetini teslim etti', 'emanetini tapşirdi', 'gözü yumulmuş', 'Dar'ül fenadan dar'ül bekaya gitti', 'canı çıktı' denir. Çocuk ölünce de 'falancanın çocuğu uçtu' denilir.

[73]

Korkunç bir hata yapma olasılığı, tabulu adların çokluğuyla orantılıdır ve bu adlar da görüleceği gibi çok sayıdadır. Kişi adları daha akıl karıştıracak biçimde, çok kullanılan şeylerdendir, Örneğin ay, köprü, arpa, kobra, leopar. Erkeğin kaynata ve kaynanalarının adları bu cisimlerin ve hayvanların adlarıysa, bunları hiçbir zaman ağzından kaçırmayacaktır.

Özel şahıs isimleri konusunda, en çok yasakla karşılaşan kadınlardır. İkel toplumlarda pek çok husus kadınlar için tabudur. Kadınların katılması kesinlikle yasak olan birçok toplumsal etkinlik vardır. Ancak belirli bir denemeden geçmiş, olgunlaşmış sayılan erkeklerin katılabileceği «Maenner-Bunde» (Erkek Birlikleri) denilen kurumun doğuş nedeni de kadınlara bu tür yasaklamalardan kaynaklanmaktadır. Bu yasaklardan biri de bazı kişilerin adlarını ağza alma yasağıdır. Mesela Zulu kadınları için kralın, kabile reisinin, kaynata ve onun kardeşlerinin isimleri tabudur.

Güney Hindistan'da kadınlar, kocalarının adının rüyada bile söylenmesinin onun erken ölümüne sebep olacağına inanırlar.

Habeşistan'daki Amharjar'da çocuğa verilen isimlerden biri erkeklerin, diğeri kadınların kullanacağı isim olmak üzere ayrı ayrı olması çok dikkat çekicidir. Demek oluyor ki ana, çocuğuna babanın çağırdığı isimle seslenemez. Frazer de Caffre'lerde kadının birçok kelimeleri, özellikle kocasının ve kaynatasının ismini, hatta genel olarak kocasının erkek akrabalarının hiçbirisinin ismini söyleyemediğinden, onlar yerine başka kelimeler seçmek zorunda kaldığını, bu ve benzeri kelime yasaklarının çokluğu yüzünden Caffre'lerde «kadın dili» denilen ayrı bir lisanın doğduğunu belirtir.

Genel Türk tarihine baktığımız zaman Türklere 'geçici ad' ve 'daimi ad' uygulaması destanlarda, efsanelerde hatta yazılı kaynaklarda yer almaktadır.

Çocuğun gerçek, daimi adı, çocuk yiğitlik çağına gelip avda veya savaşta yararlıklar gösterdikten sonra boy başbuğu veya boyun büyük kamı (kâhini) tarafından verilir ve bu gerçek adı alan yiğit boyun üyesi ilan edilir.

Eski Türkler çocuklarına, doğduğu sırada çevrelerinde gördükleri eşyadan birinin gelen bir konuğun, hatta o günlerde vukua gelen önemli bir olayın adını verirlerdi. Bir düşmanı yendikleri veya bir düşman üzerlerine geldiği sırada doğan çocuklara ‘Yağıbasan’, ‘Yağıbastı’, ‘Yağıgeldi’, Kurtulmuş’ güneşin doğduğu sırada dünyaya gelen çocuklara ‘Gündoğdu’, ‘Akkoyaş’, Güngördü’, ‘Akgün’, kurtların bir koyun ağılına saldırdığı gece doğan çocuklara da ‘Kurt’, ‘Kurtgeldi’, ‘Kurtbeğ’, ‘Börübeğ’, ‘Börübay’ gibi adlar verirlerdi.

Bazen bu uygulama eve ilk gelen kimsenin (Teleüt, Kaç, Abakan, Kırgız ve Kazak Türkleri) adı verilerek veya çocuğun bindiği atın renginin (Minüsin Türkleri), ya da törenlerde ilk adı geçen balta, kılıç gibi nesnelerin (Teleüt, Kaç, Abakan Türkleri), ad verme esnasında ilk görülen eşyanın (Dış Türkler), doğum sırasında yapılan işlerin (Kırgız ve Kazak Türkleri) adı verilir. [77]

Kişi adlarıyla ilgili kaçınmalara akrabalar arasında uyulmaması, en azından bu tabuların hafiflemesi beklenirken söz konusu kaçınma akraba ilişkilerinde daha büyük önem kazanmaktadır. Karı kocanın birbirinin adlarını söylemeleri, adlarla benzeşen heceleri veya adı çağrıştıran sözcükleri bile ağza almaları yasaklanmıştır.

Abdülkadir İnan, Orta Asya seyahati sırasında konuya dayalı tanık olduğu bir olayı şöyle anlatmaktadır: Müslüman olup olmadığı kendisine sorulan bir kadın, buna olumlu cevap verir. «Öyle ise bize kelime-i şahadet getir, görelim» dediklerinde: «La ilahe illallah koca mın adı

Resulullâh»

der. Bu değişik kelime-i şahadet karşısında oradaki insanlar şaşkınlıklarını gizleyemezler. Sonunda anlaşılır ki kadının kocasının ismi

Muhammed

'dir. Kadın kocasının adını söylememek için, kelime-i şahadeti bu hale sokmak zorunda kalmıştır. Burada Orta Asya Türkleri arasında örfün, dinin kurallarını bile bozup değiştirecek kadar kuvvetli olduğuna şahit oluyoruz (İnan, 1968:350).

Kırgız ve Kazaklarda hala yaşayan bir adet gereğince, gelinlerin kocasının ailesine hatta

kabilesine mensup akrabalarının adlarını ve bu adlara benzeyen sözcükleri dahi söylemesi yasaktır. Mesela kocasının akrabasından birinin adı 'Aydemir' ise, gelin de 'ay' ve

'demir'

sözcüklerini söyleyemez. Kırgız dilci A. Biyaliev'in soyadı

'Biyaliyev'

: 'çay ikram edilen kâse'ye (piyala) ses ve biçim açısından benzediği için eşi kâseye 'piyala' diyememekte onun yerine başka sözcüğü kullanmak zorunda kalmaktadır.

Kadınlar, bu gibi yasak sözcükler yerine, eşanlamlı olan başkalarını yahut tamamen uydurma sözcükler kullanırlar.

'Ay'

yerine

'yanık'

,

'bıçak'

yerine

'keser'

vb. sözcükleri kullanma yoluna giderler.

Yine Moğollarda eve gelen yabancı bir misafire, kendisini cinlerin öldürmemesi için asla adı sorulmaz (Akpınar, 1985:16).

Türkiye'de özel adlarla ilgili örtmece sözlerin leksik-semantik açıdan sınıflandırılmasına şu örnekleri verebiliriz.

a) Fizikî yapısına göre: Sarı, Kara, Gökgöz, Çopur, Kambur, Şaşı, Kavlak: Yüzü sıcakta devamlı kavlayan, Kırbıyık, Posbıyık, Kostak vb.,

b) Toplum içindeki statüsüne göre: Hacı, Hoca, Molla, Reis, Kaptan vb.,

c) Askeri rütbe ve unvanlar: Onbaşı, Jandarma, Çavuş, Paşa vb.,

d) Dilde en az çaba yasasına göre: Mahmut: Maho, Bahaddin: Baha, Bilal: Bilo, Çetin: Çeto vb.

e) *Akrabalık bağlarına göre: kaynana, kaynata, baldız, enişte, hala, yenge vb.*

f) *Mesleklerine göre: Doktor, Mühendis, Kaynakçı vb.*

Kırgızlarda özel adlarla ilgili sakınma ve yasaklamaların yerine kullanılan örtmece adların sınıflandırılması ise aşağıdaki gibidir:

a) *Sözkonusu akrabaların yaşadığı şehir ve bölgeye göre: Aksuu'daki ecem: Aksuu (şehrin)' daki ablam, Karakoldogu siñdim (Karakol'daki kızkardeşim) vb.,*

b) *Yaptığı işe ve mesleğine göre: Militsiya inim (Polis -küçük erkek- kardeşim), Çaban agam (Çoban ağabeyim), Dükönçü ecem (Dükkancı ablam), Doktor agam (Doktor ağabeyim), Bozoçu kelin (Bozacı gelin), Koyçu agam (Koyun çobanı ağam) vb.,*

c) *Dilde en az çaba yarasına göre: Cibek / Ceñe, Cıldız / Cıkı, Bermet / Beku, Gülzar / Gükü, Bakıt / Bakı, Azamat / Aza, Ayçürök / Ayka vb.*

Yine Kırgızların ünlü yazarı Cengiz Aytmatov'un adını yaşlıları söylemekten kaçınır ve ona 'Çike' diye hitap ederler.

d) Fizikî özelliğine göre: Tokon: Kökmurun (Burnu büyük olduğu için), Seyit: Kotur kol (eli ala bele olduğu için),

Camila

: KoşEEK (şişman olduğu için),

Tınımseyit

: Ükün (Saçı dik durduğu için),

Erkin

: Torpok (Boyu küçük danaya benzediği için) vb.

e) Şahıs adının anlamını çağrıştıran eş anlamlı adlar yoluyla: Şeñke, Şireñke (kibrit anlamında): Otcakkıç (Ateş yakıcı şey),

Alma

(Elma): Cemiş (Meyve),

Altın

: Zalato (Rusça: 'Altın'),

Kiyizbek

(kiyiz: keçe): Cün ake (Cün: yün),

Atirkül

(atır: koku 'ıtır'): Cıttuu kız (Kokulu kız),

Çakşılık

(iyilik, güzellik), Haroşiy (Rusça: 'iyi, güzel') vb.

f) Karakter ve ruh dünyasına göre: Asanbek: Sarıdardan (cesaretli, atla gidilemeyen yere traktörle gittiği için), Sulayman: Maymurun

(çok saf ve sakin),

Şerimbek

: Tırış (çalışkan, gayretli olduğu için) vb.

g) Akrabalık bağlarına göre: kaynene: kaynana, kaynata: kaynata, küyöö: damat, tayke: dayı vb.,

h) Bir başka halkın insanlarına benzediğinden dolayı: Esengeldi: Düñsür (Konuşmaları Dunganlara benzediği ve konuşmalarından bir şey anlayamadığı için),

Zulayka

: *Tatar apa (Tatar anne: Uyuğu Tatar),*

Artsan

: *Kazak ('ç' sesini 'ş' olarak söylediği için, Kazakların konuşmasına benzemesinden dolayı),*

Abdılda

: *Nemis Abdılda (Almanya'da uzun süre kaldığı için),*

Kanat

: *Boris (Burnu büyük, gök gözlü olduğu ve Ruslara benzediği için) vb. örnekleri verebiliriz.*

Erkek adlarını başka bir adla (örtmece sözle) kullanma eğilimi Kazak kadınlarında da vardır. Kazak dilci T. Canuzakov şu örnekleri verir:

Süttibay: Uwız, Buqarbay: Süzekbay, Qarabas: Baranşeke, Sarıbas: Şiykil şeke, Köjekba
y :

Qoyanbay,

Üzikbay

: *Dödege,*

Aqbay

: *Qılañ ata,*

Tüñlikbay

: *Qayırma,*

Qozıbaq

: *Kepe,*

Qoylıbay

: *Jandıq,*

Elaman

: *Halikesen,*

Asavbay

: *Tarpañ,*

Qamısbek

: *Qurak ata (Ahmetov, 1995:40).*

Kazak, Kırgız ve başka Türk boylarında olduğu gibi Altay Türklerinde de kadınların özel kelime kadrosu bulunduğu gibi erkeklerin de değişik av meşguliyetlerinde, güncel yaşamlarında, özellikle dil yasağı olmasından dolayı tezahür eden halk inançlarına bağlı, özel kelime kadrosu vardır. Altay lehçesinde, sözlüklerde kayda geçirilmemiş olan ve özel kadın kelimeleri kadrosunu ifade etmek için kullanılan pay ismi ve bu kelimedenden türetilen payla- fiili vardır.

*Kadın, kadınlara özgü kelimeleri kullandığı zaman onun hakkında şöyle derler:
paylan yat*

. Bu isim ve ondan türemiş olan fiil, aslında yalnızca özel kadın kelime kadrosunu değil, genellikle halk âdetini, daha doğrusu "yasak, çekinme, sakınma" ve bu yasağı uygulama anlamını ifade etmektedir.

Kocasının akrabalarının isimlerini söylemeye çekindiğinden dolayı paylan yat olduğu zaman, kendi özel kelimelerini kullanırken kadın işte asıl bu pay âdetini veya yasağını yerine getirmektedir.

N. P. Drenkova, kaynata ile gelin arasında Altay, Teleüt, Şor, Kara Kırgız Türklerinde mevcut olan "psişik yasaklar" (bu terim ilk kez L. Y. Sternberg tarafından kullanılmıştır) ve buna bağlı dil yasakları hakkında bilgi verse de "yasak" teriminin yerel ismini belirtmemektedir (Zahidoğlu, 2002:160).

*Altaylılar, Hıristiyan olmasalar da kadınları erkek adlarını genelde Rus adlarıyla (örtmece sözlerle) anma yoluna giderler (Ahmetov, 1995:43): Adıs: Anaşkı, Anaşka, Ananiy; Ayruş : Timekey/ Timofey;
Añçı/ Añşı
: Arsane/ Arseniy;
İt-kulak
: Pavlış/ Pavluşa/ Pavel;
Qamduw
: Jeremey/ İvan;
Qoyonok
: Vanuş, Vanuşka, İvan vb.*

Altay Türkleri'nde kadınların ve erkeklerin kullandığı sözcük türlerine şunları örnek gösterebiliriz: at : 'at' (Koş Ağaç, Telengitlerde)- erkekler: yılık; inek: 'inek' (Kem gölü civarı, Altaylarda)- erkekler:

uy

;

göz

: 'karak' (Oñday) - erkekler:

kös

;

kurt

: 'kokok' (Maymalarda) - erkekler:

pörü

;

dişi karaca

: 'karâkşin' (Oñday) -erkekler:

âlik

;

kulak

: 'kamirçek' (Oñday) - erkekler:

kulak

;

üç yaşındaki boğa

: 'küyürçi' (Onday) - erkekler:

torbok

; şeytan

: kürüm (Oñday)- erkekler:

körmös.

Kadın dili'nin konuşulması güçtür, çünkü sözünü ettiğimiz sözcüklerin türetilmesinde bir kural yoktur. Her bir kadının bu şekilde kendine ait bir sözcük dağarcığı oluşmakta, bütün kadınların kullandığı sözcüklerden oluşan bir sözcük oluşturma imkânı da bulunmamaktadır. Bu durumda diğer kadınların buldukları sözcükleri de kullanmak olanağını bulamaz. Herkes kendi öz sözcüklerini kullanır.

Özbek dilci, N. İsmatullayev, Yavuz ruhların şerrinden korunmak için Sâtivâldi, Ulmac, Tursun, Turgun gibi isimler gelenek-görenek ve dinî inançların neticesinde başka bir adla (çocuğun anne babası ve çevresi tarafından) anılan bu tür isimlerin örtmece sözcükler olduğunu dile getirmektedir (İsmatullayev, 1964:48).

Adı Muhridin olan bir çocuğu, babası Utâbay diye, annesi ise, Sutâbay diye çağırılmaktadır. Söz konusu çocuk İkinci Dünya Savaşında doğmuş olup, savaşın bir an önce zaferle sonuçlanması isteğiyle Ut

â

bay diye anılmaktadır.

[80]

Anadolu Türklerinde, Derleme Sözlüğünden aldığımız şu örnekler dikkat çekicidir: Cinsel ilişkiyle ilgili eylemsel örtmece sözler: avunmak

**: kadın cinsel ilişkide tatmin olmak,
basmak**

**: cinsel ilişkide bulunmak,
bellemek**

**: 1. hasta yoklamak, hasta ziyaretine gitmek, 2. cinsel ilişkide bulunmak (aşağılamak için
kullanılır,
cotuşmak**

**: çiftleşmek,
çökeşmek**

:

**1.cinsel ilişkide bulunmak, 2. üşüme,
dürtülmek**

**: 1. ölmek (ng.), 2. cinsel ilişkide bulunmak,
edişmek**

**: cinsel ilişkide bulunmak,
fik fik yapmak**

**: cinsel ilişkide bulunmak,
garılmak**

**: 1. büyümek, olgunlaşmak, 2. cinsel ilişkide bulunmak, 3. sesi bağırmaktan ya da
hastalıktan kalınlaşmak ya da incelmek,
garlaşmak**

**: cinsel ilişkide bulunmak,
garleşmek**

**: cinsel ilişkide bulunmak,
gouşmak**

**: cinsel ilişkide bulunmak,
kamrıklamak**

**: cinsel ilişkide bulunmak,
karınmak**

**: cinsel ilişkide bulunmak,
kayışmak**

**: cinsel ilişkide bulunmak,
kertmek**

**: 1. temriyenin iyileşmesi için hastanın damağından ustura ile kan almak, 2. cinsel ilişkide
bulunmak,**

kını kınında

**: cinsel birleşme durumunda,
şavgartmak**

:

**cinsel bakımdan doyurmak,
uçkur çizmek**

**: cinsel yaklaşımda bulunmak,
uçkur çözmek**

**: cinsel yaklaşımda bulunmak,
üflemek**

: cinsel ilişkide bulunmak,

yahınluh

: cinsel ilişki,

yakın gelmek

: cinsel ilişkide bulunmak,

yakınlık etmek

: cinsel birleşmeye yanaşmak,

yakınlık göstermek

: cinsel birleşmeye yanaşmak,

yakınlık

: cinsel ilişki,

yapmak

:1. dışkısını yapmak, pislemek, 2. cinsel ilişkide bulunmak,

yatak yatmak

: cinsel ilişkide bulunmak vb.

Erkeğin cinsel organıyla ilgili örtmece sözler: argaç: erkeğin cinsel organı, avdır:

erkeklik organı,

aya

:

erkeklik bezi, testis,

baba III

:

a) erkeklik organı, b)erkek hindi,

badak

:

1.erkeklik bezi, 2. paytak yürüyen, bacakları çarpık olan, 3. kısa boylu, ufak yapılı, cüce, bodur, tıknaz, 4. sekiz on yaşlarında çocuk, 5. kısa boylu, bodur,

badanak

: husye, erkeklik bezi,

bılık

: erkeğin cinsel organı,

bile

: erkeğin cinsel organı,

bilor

. erkeklik bezi, testis,

billur

: erkeklik bezi,

bilor

: erkeklik bezi, testis,

bilyor

: erkeklik bezi, testis,

bobuş

: erkeğin cinsel organı,

boduk

: 1. erkeğin cinsel organı, 2. kısa boylu, şişman çocuk, 3. kısa boylu, bodur, cüce, cabul

: erkeğin cinsel organı, cebe

: erkeğin cinsel organı, cıbil

: 1. erkeğin cinsel organı, 2. çıplak, cıllık

: erkeğin cinsel organı, collak

: erkeklik bezi yarım olan, cor

: 1. fitik hastalığı, 2. erkeklik bezi, comu

: erkeğin cinsel organı, cucul

: erkeğin cinsel organı, culuk

: erkeğin cinsel organı, çam çivisi

: erkeklik organı, çavkın

: erkeğin cinsel organı, dakım

: erkeğin cinsel organı, dakım dayra

: erkeğin cinsel organı, daççık

: husye,

dangal:

husye, erkeklik bezi, testis, daşşak

: erkeklik bezi, haya, testis, debedaşşah

: husyeleri yaralanmış şişmiş insan, debelek

: husyeleri yaralanmış şişmiş insan, debeli:

1. husyeleri yaralanmış, şişmiş kişi, gıyla

: gıyla

:

erkeğin cinsel organı,
gıylam

:

erkeğin cinsel organı,
godak

:

erkeğin cinsel organı,
guş

:

erkeğin cinsel organı

,
haymur

:

erkeklik organı,
fıdıl

:

erkeklik bezi, testis,
fındık

:

erkeklik bezi,
gogo

:1. ihtiyar, 2. erkeklik bezi, testis,
haraba

:

erkeğin cinsel organı,
kertikbas

: erkeğin cinsel organı,
kılır

:

erkeğin cinsel organı,
kodak

:

erkeklik bezi, testis,
kotak

: erkeğin cinsel organı,
loput

: erkeğin cinsel organı,
lupha

: erkeğin cinsel organı,
malaka

: erkeğin cinsel organı,
masa

:

erkeğin cinsel organı,
maslahat

: erkeğin cinsel organı,

meret

: 1. zayıf, hastalıklı, 2. erkeklik organı, 3. göz hastalığının iyileştirilmesi için göze sürme gibi çekilen ot tozu,

nest

e

: erkeğin cinsel organı,

öle

: erkeğin cinsel organı,

öngol

:

erkeklik organı,

soyha

: erkeğin cinsel üreme organı,

soyka

: erkeğin cinsel organı,

salak

: elli altmış yaşındaki adamların erkeklik organları,

şingirdak

: erkeklik organı,

zıbık

: 1. erkek üreme organı (isp.), 2. uzun boylu,

gagal

:

1. göz bebeği, 2. erkeklik organı,

vb.

Erkek çocuğun cinsel organıyla ilgili örtmece sözler: bülük: küçük erkek çocuğun cinsel organı,

organı,

küçük erkek çocuğun cinsel organı,

cüce

:

çocuğun cinsel organı,

cücü

:

1. çocuğun cinsel organı,

çümbül:

çocuğun erkeklik organı,

dıngıl:

1. erkeklik bezi, husye, testis, 2. böbrek, 3. çocuğun erkeklik organı, 4. sümük,

lili

: çocuğun erkeklik organı,

lüllü

bollik: çocuğun cinsel

bümbül:

**: çocuğun erkeklik organı,
lüllük**
**: çocuğun erkeklik organı,
lülü**
**: çocuğun erkeklik organı,
lülük**
**: çocuğun erkeklik organı,
mengül**
**: çocuğun erkeklik organı,
pipi**
**: çocuğun erkeklik organı,
pipili**
:
çocuğun erkeklik organı vb.

**Kadının cinsel organıyla ilgili örtmece sözler: acuk: dişilik organı, ağız aşı: kadının
cinsel organı,
appak**
**: kadının cinsel organı, ferç,
apuh**
**: 1. kadının cinsel organı, 2.deli,
bibi**
**: çocuk dilinde cinsel organ,
börek**
**: kadının cinsel organı,
cilik**
**: dişilik organı,
cillik**
**: dişilik organı,
comburt**
**: kadınların belden aşağı olan kısmı,
cuk**
:
**kadınların cinsel organı,
cük**
**:1.kadının cinsel organı, 2. küçük erkek çocuğun cinsel organı,
cüllü**
:
**kadının cinsel organı, 2.cılız adam,
çilik**
**: dişilik organı,
çillik**
**: dişilik organı,
daz**

:

1. kadının cinsel organı, 2. kellerin başında kellikten geriye kalmış izlere denir, 3. saçsız baş, kel,

dıdih

: kadının cinsel organı,

dıllıĝ

:

kadının cinsel organı,

dıllih

: kadının cinsel organı,

dıllık

: kadının cinsel organı,

dındih

: kadının cinsel organı,

dındık

: kadının cinsel organı,

dudu

:

kadının dişilik organı,

fink

: kadının cinsel organı,

fincih

: vajen, döl yolu, rahim yolu,

fincık

: 1.cinsel organ, 2.tekme, çiftte,

guccu

: dişilik organı,

kepiř

: kadının üreme organı,

kitik

: kadının cinsel organı,

matan

: kadının dişilik organı,

matuř

: kadının cinsel organı,

mıncih

:

kadının üreme organı,

mıřga

: vulva, dişilerde üreme organının dış kısmı, ferç,

muncur

:1. dudak, 2. burun, 3. kadının cinsel organı,

pıtık

: 1. testislerinden ameliyat olmuş erkek, 2. kız ve kadınların cinsel organı,

pıttık

: kadının üreme organı,

pıddık

: kadının cinsel organı,

su eleği

: 1. sidik torbası, mesane, 2. kadının cinsel organı,

şafllı (ıı):

kadının dişilik organı,

tatuh

: kadının üreme organı,

ten

:

1. vücut, 2. kadının cinsel organı,

tıncıh

: kadının üreme organı vb.

Kadın ve erkeğin çıplaklığıyla ilgili örtmece sözler: ana eti: çırılçıplak, anadan doğma, ak doncak

:

çırılçıplak,

caydak

: 1. yalınayak, 2. çıplak,

cababendek

: çırılçıplak,

cıba

: 1. kel, saçsız, 2. zayıf, ince ve küçük, 3. bebeklikten çıkmış çocuk, 4. çıplak,

cıbara

: çıplak,

cıbilah

: çıplak,

cıbıldak

:1. yalınayak, 2. çıplak,

cıbır

: 1.kısa boylu insan, 2.yaşı büyük, boyu küçük, 3. cılız, zayıf, 4.çıplak,

cıbız

:

çıplak,

cıblak:

çıplak,

cılbah

: çıplak,

cılbak

: çıplak,

cılbanmak

: soyunmak,

cılbıl

: *çıplak*,
cıpcıplak
: *çıplak*,
cıplı
: *çıplak*,
cırcıplak
: *çıplak*,
cırcıvlak
: *çıplak*,
cıscıbil
: *çıplak*,
cıscıvlak
: *çıplak*,
cibah
: *çıplak*,
ciscibil
: *çıplak*,
coydak
: *çıplak*,
çapal
: *çıplak*,
çarcavlak
: *çıplak*,
çılçıplak
: *çıplak*, *çırılçıplak*,
çılpah
: *çıplak*,
çılpak
: *çıplak*,
çıplaka
:
çıplak,
çısçıplak
:
çıplak, *çırılçıplak*,
daldingil
:
1. aptal, akılsız, 2. çırılçıplak,
damdazlak
: *çırılçıplak*,
dandalçak
:
herşeyi meydanda, çıplak,
dıldılbah
: *çırılçıplak*,
dıpdızlak

: **çırılçıplak**,
dimdal
: **çırılçıplak**,
dirdiplah
: **çırılçıplak**,
etren
: **çıplak**, **elbisesiz**,
gümbür
: **çıplak**,
gümpil
: **çıplak**,
gümpür
:
çıplak,
kazlak
: **çıplak**,
lıphız
: 1. **çıplak**,
2. **kel**
şallacık
: **çıplak**,
şallah
: **çıplak**,
şallak mallak
: **çırılçıplak**,
şapşallak
: **çırılçıplak**,
tal:
1. **çıplak**, 2. **ilk süt,ağız**, 3. **dilsiz**,
örübiran
: **çırılçıplak**,
tikloz
: **çıplak**,
uyran
: **çıplak**,
üğren
: **çıplak**,
ürübeyran
: **çırılçıplak**,
yalıncak
: **çıplak**,
yalın
: 1. **zayıf yüzlü**, 2. **çıplak**,
zıldır zıldır
:
çırılçıplak,

zıpızııldak

:

çırılçıplak, vb.

Birisinin rızası olmadan tecavüz ve ırza geçmeyi ifade eden örtmece sözler: bastırmak:
kız ya da kadınla güç kullanarak cinsel ilişkide bulunmak,

başına çökmek

: birinin ırzına geçmek,

becerlemek

: ırzına geçmek,

düdükleme

: ırza geçmek,

engezlemek

: ırzına geçmek,

ilişme

k

: ırza geçmek,

kaymak:

iğfal etmek, ırzına geçmek,

piye

:

ırza geçme,

varıvermek

:

ırza geçmeye girişmek vb.

Burada tabu söz olarak nitelendirdiğimiz tecavüz(Ar.) ve ırz(Ar.) sözcükleri alıntı sözcüklerdir.

Eşcinsel (homoseksüel) erkek sözünün yerine kullanılan örtmece sözler: çelebi:

homoseksüel erkek,

değiş oynamak

:

aynı cinsten olan biriyle cinsel ilişkide bulunmak,

fosur

:

homoseksüel erkek,

hedeme

:

hadım, enenmiş kimse,

hedim

:

hadım, enenmiş kimse,

ıblık

: 1. erkekliği olmayan, hadım, 2. şişman,

karttırmak

:

erkekliği giderilmek, enenmek,

katıklamak

:

eşcinsi ile cinsel ilişkide bulunmak,

kelek

:

1. aptal, 2. eşcinsel, tüysüz genç,

puş

:

1. karın, mide, işkembe, 2. eşcinsel erkek,

vacibi

:

eşcinsel erkek,

veregen:

eşcinsel,

zile

:

1.uzun boylu olduğundan eğilemeyen kimse, 2. eşcinsel erkek vb.

İktidarsız (cinsel gücü olmayan) erkek için kullanılan örtmece sözler: bağlanmak: zifaf

gecesi iktidarsız olmak,

bağlı

:

büyülü, erkeğin büyülenerek cinsel bakımdan iktidarsız olması,

çırça

:

hadım, cinsel gücü olmayan erkek,

erliği kesilmek

:

şiddetli ve birdenbire olan korku etkisiyle erkeklik yeteneğini kaybetmek,

polc

:

cinsel gücü olmayan erkek,

puluç

:

1.fıtıklı kimse, 2. cinsel gücü olmayan erkek vb.

Cinsel sapık ve sapıklık için kullanılan örtmece sözler: bunnu yillenmek: cinsel isteklerle kendini bazı aşırı heveslere kaptırmak,

cinahatsız:

cinsel sapık, normal insanın beğenmediği, sevmediği şeyleri seven adam, cinak

:

cinsel sapık,

çamsımak

:

erkek, kadınlığa meyletmek, itne

:

cinsel sapık (erkek için),

kapsol

:

cinsel sapınca uğramış kişi,

kasu

:

cinsel sapıklığa uğramış erkek,

kerkenmek

:

sapık amaçla birisinin arkasına değmek, sürtünmek, kerkmek

:

sapık amaçla birisinin arkasına değmek, sürtünmek, kıldak

:

kadınlarla arkadaşlıktan hoşlanan, kadınsı, koçmak

:

cinsel ilişkide bulunmak,

kovan

:

cinsel sapıklığa uğramış erkek,

kösnük

:

1. cinsel sapık erkek, 2. kötü kadın, isterik kadın, 3. ihtiyar ve güçsüz kimse, kuntuk

:

aşırı derecede cinsel istek duyan erkek,

kuntukmak

:

aşırı derecede cinsel istek duymak, 2. geceleri altını ıslatan çocuk, madası şakıramak

- :
cinsel istek duymak,
mezelenmek
- :
1. çocuk yemekte mızızlık etmesi, 2. küçük çocuklara sarkıntılık etmek,
mırnav
- :
erkeğe çok düşkün olan kadın,
sapuk
- :
sapık,
savrukmuş
- :
cinsel isteklerinin esiri olan,
tekerlek
- :
cinsel sapınca uğramış erkek,
tellek
- :
cinsel sapınca uğramış erkek,
toloz
- :
cinsel sapınca uğramış genç vb.

Hem kadın hem erkeğin cinsel organı için kullanılan örtmece sözler [83] örnekleri örtmece söz olarak da değerlendirmek mümkündür. Ancak yukarıda da değindiğimiz gibi, argonun toplumdaki belirli bir grubun konuştuğu özel bir dil olması, dil göstergelerindeki değişiklikler ve anlam genişlemesindeki sınırsızlık açısından örtmecedeki farklı bir özellik taşıdığı kuşkusuzdur. Argo, bu yönüyle biçimsel-anlamsal açıdan dil göstergelerini kullanmada daha özgür ve sınırsızdır.

Örtmece söz ise tabu kaynaklı, sebep-sonuca dayalı ortaya çıkan dil göstergeleridir. Bu yönüyle de örtmece sözleri daha dar ve sınırlı anlamda düşünmek gerekir. Bununla birlikte edebiyat, sanat, kültür ve estetik açısından örtmece sözler, argo sözlere göre daha yaygın ve geniş kitleler tarafından kullanılan dil unsurlarıdır. Konuyu biçembilimsel (stylistic) açıdan ele aldığımızda argoyla örtmece sözlerin farklılıkları, ayrılıkları daha da belirginleşmektedir.

24. Örtmece sözlerin türeyiş yolları nelerdir?

Örtmece sözler, tabu sözlerin yerine hiçbir sakınca ve çekinceye gerek duyulmadan kullanılmaktadır. Fakat zaman geçtikçe örtmece sözler kendi özelliklerini yitirip tabu sözlere dönüşmektedir. Dolayısıyla yerini yine yeni örtmece sözlere bırakmaktadır. Bunun kanıtı olarak Amerikalı dilci Poul Dickson kendi çalışmasında ‘sarhoşluk’ anlamında kullanılan örtmece sözlerin sayısının 1733 yılından beri kullanıla kullanıla 2231’e ulaştığını ifade etmektedir (Ahmetov, 1995:135). Kısacası hangi dilde olursa olsun örtmece sözler sözcük türetme ve sözlüklerin sözcük kadrosunun artmasında önemli rol oynamaktadır.

Örtmece sözlerin türetilmesi ve kullanımı biçembilimsel açıdan metafor (örtmecesel eğretileme), metonimya (örtmecesel düzdeğişmece), sinekdoha (örtmecesel kapsamlayış), sembol (örtmecesel sembol), ironiya (örtmecesel ironi) perifrazayla (örtmecesel açıklama) ortaya çıkmaktadır. Bu konuda tanınmış dilci B. A. Larin şunları söylemektedir: Örtmece sözler, güncel hayatta hoş karşılanmayan, uygunsuz, düşünce-tavır ve hareketlerin dil göstergeleri bağlamında kulağa hoş gelen biçimde yansımasıdır (Ahmetov, 1995:136).

Genel anlamda bu farklılıklara bakmadan metafor, metonimya (düzdeğişmece) veya başka eğretileme sanatları örtmece sözlerden tamamıyla uzak düşmez. Onlar dil sanatında insan duygu ve düşüncelerini yansıtmada edebi özelliklerinin yanı sıra bazen örtmece sözlerin görevlerini de yerine getirirler. Demek ki, dilde salt metafor, metonim, sinekdoha vb. mecazi unsurlar asli görevlerini yerine getirirken örtmecesel eğretileme, örtmecesel düzdeğişmece, örtmece anlamları da taşımaktadırlar.

25. Örtmecesel Eğretileme (Evfemistik Metafora)

Mecaz, kısaca bir ilgi ve benzetme sonucu gerçek anlamından başka anlamda kullanılan sözdür. Bunlara Türkiye Türkçesinden örnekler verelim:

Saksıyı çalıştır biraz. (saksı/ kafa)

Aslanlarımız İngilizleri dize getirdi. (aslanlar/ futbolcular)

Yukarıda verilen örneklerde saksı, aslan sözleri mecazi anlam yüklü sözcüklerdir. Çünkü gerçek anlamlarını kaybederek başka anlam yüklenmişlerdir. Eğer onlar tümce içerisinde ayrı bağımsız olarak ele alındığında, mecazi anlamlarını yitirip gerçek anlamlarına kavuşurlar.

Yukarıda tümce içerisinde yer alan mecazi sözcüklerin hiçbirisi örtmece anlamını taşımaz. Çünkü örtmece sözcüklerin temel özelliklerinden biri olan tabu kaynaklı veya söylenmesi yasaklanan bir özellik söz konusu değildir.

Türkiye Türkçesi'nde: Talihin varmış ki bizim sazın (pavyon, gece kulübü) kapısına düşmüşsün (Talih Kuşu: Sadri Alışık, Sevda Ferdağ, Türk Filmi).

Balkan Savaşı kopunca, hududa çok yakın olan köyde, bir akşamüstü şu korku yayılmış. Düşman geliyor. Müslüman erkeği süngüleyecek ve Müslüman kadını kirletecek. [86] (Evfemistik Simvol)

Edebi sanatlardan birisi de semboldür. Gerçeğin olduğu gibi değil, duygu ve düşüncelerin imge ve biçimlerin uygunluk içinde düzenlenerek sözcüklerin imge değerine dayanılarak anlatılmaz duygu ayrımlarının bile sezdirilebilmesidir.

Konunun daha çarpıcı yönünü anlatan eski zamanlarda bir hikâye Kırgız ve Kazak halklarında anlatılır. Çok eski zamanlarda bir han yaşar. Hanın üzerine titrediği bir oğlu vardır. Oğlu delikanlılık çağına gelir. Av meraklısı olduğu için sıkı sık ava gider. Yine bir gün avlanırken bir geyiğin peşinden gider. Ayağı kayarak uçurumdan düşer ve ölür. Oğlunun ölümünü hana haber vermeye kimse cesaret edemez. Çünkü han çok sert ve acımasız biridir. Sonunda bir ozan komuzunu alır, hanın huzuruna çıkar, çaldığı küü (ezgi) ile oğlunun ölümünü anlatır. Komuzun tellerinden çıkan melodi hana oğlunun ölümünü anlatmaya yetmiştir. O üzüntü ve öfkeyle ozanın komuzunun tellerini kopartır, içine kurşun döktürür. Gözlerine de mil çektirir.

Burada da görüldüğü gibi tabu kabul edilen 'ölüm'ün dil dışı göstergelerle anlatılmasını görüyoruz. Dilsel göstergeler olmasa dahi burada komuzdan çıkan melodi örtmece sembol

(dil dışı göstergeler bağlamında) haline dönüşmektedir.

Bu açıdan ele alındığında sembol, örtmece sözle örtüşmektedir. Dolayısıyla sembol edebi sanat olarak edebiyatta kendi görevini yerine getirdiği gibi örtmece söz olarak da kullanılabilir.

Türk aileleri arasında kız istemede hemen niyet açıkça ifade edilmez. *Çocuklar büyüdü. Kızınız maşallah hanım kız olmuş*

vb. gibi sözler söylenir. Dünürlükte kız evine geliş amacı açıkça ifade edilmeden örtük söylenmesi, geleneğin bir tezahürüdür. Yukarıdaki semboller örtmece söz görevini yerine getirmektedirler.

29. Örtmecesel İroni (Evfemistik İroniya)

Alay, ironi (istihza) içeren eğretilmelerdir. Saraka (Fr.:sarcasme) içinde de değerlendirilir. Karısının sözünden çıkmayan birisi için 'Bizim kazak nerde kaldı?', korkak birisi için 'Aslan geliyor' denildiğinde bu bir sarakadır.

Amerikan filmlerinde bazen rastladığımız, subayların erlere ya da takım çalıştırıcısının erkek oyunculara, 'Haydi kızlar!' biçimindeki kışkırtıcı sözleri, tipik bir saraka örneğidir.

Türkiye'de kısa dönem askerler için söylenen 'Mehmet beyler!' ifadesinde olduğu gibi (Uğur, 2003:110).

Ozanlar için ironi, atışmalarında yaygın olarak kullandıkları edebi sanatlardan biridir. Karşısındaki ozanın kusurlarını, eksikliklerini açıkça ifade etmek yerine manzumelerinde ironik unsurları kullanarak rakibini alt etmesi, dinleyicilerin de büyük takdir ve beğenisini kazanır.

Ali şifayı buldu (hastalandı). Burada antifraza (Fr.: antiphrase, İng.: antiprasis) olarak görünse de alaya alma, hastalık sözcüğünden kaçınma yoluyla örtmece ironi vardır.

Yine Cem Yılmaz'ın bir banka reklamında dil dışı göstergelerle (jest, mimik, işaret ve baş

parmağını birbirine sürterek 'para'yı çağrıştırması) kullandığı 'Tamamen duygusal!' sözü ironi ve aynı zamanda örtmece ironidir.

Türk halkında 'Erkeğin maaşı, kadının yaşı sorulmaz' sözünün derin yapısında paradan hareketle sayılar ve sayılara yönelik sakıncalar yatmaktadır. Dünya halklarında olduğu gibi, sayımla ilgili inanış ve yasaklar, Türk halkları arasında yer alan Kazaklar'da da vardır. N. İ. Grodekov'un verdiği bilgilere göre zengin olsun, fakir olsun Kazaklar, Allah'ın gazabına uğrarız korkusuyla hayvanını, kaç çocuğu olduğunu hiç kimseye söylemez ve bundan sakınma yoluna girmiştir.

30. Örtmece Açıklama (Evfemistik Parafraza)

Bir kavram veya nesnenin başat adını söylemek yerine onun niteliklerini yansıtan başka sözlerle söyleme yoluna da gideriz. *Ankara* yerine '*halkımızın başkenti*', '*cumhurbaşkanı*' yerine '*halkın lideri, başı*' parafraza olarak kullanılmaktadır. Elbette bütün parafrazalar örtmece sözün görevini yerine getirmez.

Örtmece parafrazanın dilde almış olduğu görev farklıdır. Bunlar tabu sözler veya anlamı hoş olmayan toplum içerisinde nezaket ve ahlak kurallarına uymayan sözcüklerin yerine kullanılır. Bunlara şu örnekleri verebiliriz:

'Çiçek' hastalığının insan yüzünde bıraktığı izden dolayı söylenen '*alabele*', '*sıtma*'nın insana titreme vermesinden dolayı '*zangırak*' sözcükleri örtmece parafrazadır.

Yukarıda italik olarak verilen sözcük gruplarının hepsi parafrazadır. Onlar yalnız parafraza özellikleri taşımalarının yanı sıra, tanım ve açıklaması birtakım nedenlerden dolayı zor olan kavramları dolaylı yoldan ifade etmesi nedeniyle örtmece söz özelliğini de taşımaktadır.

31. Frazalık Söz Öbeklerinden Oluşan Örtmece Sözler

Frazalık söz öbekleri, idiom ve frazalar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Bunların ikisi de kalıplaşmış sözcük gruplarıdır. Böyle olmalarına rağmen, idiomalar ve frazalar birtakım farklı

özellikleriyle birbirinden ayrılmaktadır. Örneğin idiomaları oluşturan sözcüklerin her biri gerçek anlamlarından ayrılarak birbiriyle bağdaşır yeni bir anlam kazanmaktadırlar. Oysa frazanın anlamı o frazayı oluşturan sözlerin anlamlarından doğmaktadır. Örneğin: «kabırgaga keñeşü» (kalbinin sesini dinlemek), «kaş-kabaktın ortosundo» (kaşla göz arasında), gibi sözcük gruplarının hepsi idiomdur. «Askar too» (yüce dağ) «şalkar köl» (engin göl), «cosaday kan» (kıp kırmızı kan), «ken tala» (düz ova) sözcük grupları da deyimlerdir.

Buna benzer frazalık söz öbekleri arasında örtmece anlam taşıyanlar da bazen bulunmaktadır. Örneğin birisi birine küfür etti diyelim. Bu durumu üçüncü bir şahsa söylemek istediğimizde söylenen küfrü olduğu gibi söylemekten kaçınılırız. Çünkü birisinin kulağına hoş gelmeyen sözünü tekrarladığımızda o da aynen küfür olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla böyle bir durumda örtmece anlamı taşıyan frazalık sözcük grupları imdadımıza koşar. Örneğin Hasan, Haydar'a çok ağır hakaret etse, Hasan Haydar'ı yerin dibine sokup çıkardı (жерден алып жерге салды) deriz. Eğer birbirlerine çok kötü sözler söyleseler 'Ağızlarına geleni söylediler' «oozdarınan ak it kirip kara it çıktı» diyerek frazalık sözcük grupları yardımıyla yumuşatarak ifade yoluna başvururuz. Bütün bu açıklamalardan sonra, söz uguu (laf dinlemek), til tiygüzü (azar işitmek) vb. frazalık sözcük gruplarını örtmece frazalık sözcük grupları olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü bu sözcük grupları da anlamı kaba, yazıya dökmenin imkânsız olduğu kavramların adını direk söylemek yerine küçülterek ya da niteleme yoluyla kullanılmaktadır.

Bunun gibi örtmece anlamında yumuşatılarak kullanılan frazalık sözcük öbeklerinin yerine aşağıda örnekleri getirmek mümkündür. Ooz basırık (sus payı, rüşvet), oozunun saluusı bar (her gittiği yerde ziyafetin üzerine gelen kişi), közünö çöp saluu (kandırmak, aldatmak, dalavereci olmak) vb.

Örneğin iş işten geçip her şey bittikten sonra farkına vararak gayrete gelen avanak insan için halk: 'İş işten geçtikten sonra kınayı k.... çal' sözüyle anlatır.

«Bir insan yedisinde neyse yetmişinde de odur.» Bu atasözünü iyi anlamda da: kötü anlamda da kullanmak mümkündür. Örneğin eğitim ve kültürü az insan için söylendiğinde bu atasözü örtmece anlamı taşımaktadır. Çünkü bu 'ata baba terbiyesi almamış, adam olmaz' anlamında acı kavramı kinayeli yolla anlatılmaktadır. Tersine, bu atasözünü eğitilmiş, kültürlü bir insan için söylene anlamı da sözü de insana daha hoş ve sıcak gelir.

Küçük bir işini abartarak övünge bir tavırla anlatan kimseye halk: 'Güttüğü beş keçi, ıslığı her taraftan duyuluyor' derken çok fazla çalışıyorum anlamındadır. Elden gelmeyecek işe sarılıp

sonunu getirmeyenler için de ‘Dimyat’a pirince giderken evdeki bulgurdan da oldu’ derler.

Bunun gibi ‘Sütten ağız yanan, yoğurdu üfleyerek yer’, ‘At sahibine göre kişner’, ‘Kısa ip ilmeğe gelmez’ gibi atasözlerini ele aldığımızda onların gerçek anlamlarının yanı sıra kinayeli düşünce ve mesajı çağrıştırmalarının yanı sıra, örtmece söz özelliğini taşıdığını burada vurgulamak gerekir.

32. Adıllardan Yapılan Örtmece Sözler

Adıllar da örtmece söz olabilir. Bu durum, özellikle konuşma dilinde daha yaygındır. Örneğin ‘bir şey’, ‘bu’, ‘şu’, ‘böyle’, ‘öyle’ vb. gibi adıllar bazen açıkça söylenmesi uygun olmayan adların yerine kullanılmaktadır. Söylenen düşünce genel bağlama dayalı olarak açıkça bilindiğinden özel bir durum yokken adılların böyle bir görev alması söz konusu değildir. Bununla ilgili şu örnekleri verebiliriz:

Kimse zina yapmasın, kimse kimsenin ırzına, namusuna dokunmasın diye herkesin ‘şeyini’ kesmeye benzemez mi? [2] Işıl (İnce) Özyıldırım, “Türkçe’de Örtmece Sözcükler Üzerine Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi TÖMER Dil Dergisi*, Aralık Sayısı, Ankara, 1996, s.17.

[5] *Oxford İngilizce-Türkçe Sözlük*, C. II, 1990, s.572.

[8] S. Davletov, Mukambayev C., Turusbekov S., *Kırgız tilinin grammatikası*, 1 Bölüm, Frunze, 1982.

[11] Vahid Zahidoğlu, Selahaddin Beki, ‘A. N. Samayloviç (1880-1938) ve Altay Türklerinde Kadınlara Özgü Kelimeler’adlı makalesi, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 13, 2002, s. 159; Ayrıca bkz. E. Gürsoy-Naskali, Muvaffak Duranlı (Haz.), *Altayca-Türkçe Sözlük*, Ankara, 1999, s.5.

[14] G. James Frazer, *Zolotoya vet, Magiya i religiya*, Vıp. 78, Moskva, 1928.

[17] B. A. Larin, "Ob evfemizmah", *Uç.Zap. LGU.*, №301, Ser. Filol. Nauk., 1961, Vıp. 60.

[20] N. İ. Tolstoy, "O predmete etnologvistiki i yey roli v izuçenii yazıkka i etnosa", *Areal'nıye issledovaniya v yazıkoznanii i etnografii. (Yazık i etnos)*

L., 1983, s.184-190.

[23] Saadet Çağatay, "Türkler'de Batıl İnançlar Arasında Tabu", *Milli Kültür Enstitüsü, 1. Uluslararası Folklor Sempozyumu*, Ankara, 1974, s.365.

[26] Gülsüm Killi, "Hakas Türkçe'sinde Tabu Sözcükler ve Örtmece," *II. Çağdaş Türklük Araştırma Sempozyumu, 5 – 7 Mayıs*, Ankara, 2003.

[29] B. M. Yunusaliyev, *Kırgız leksikologiyası*, Frunze, 1959, s.107.

[32] B. Usubaliyev, "Tabu cönündö söz," *Mugalimder Gaz*, 1977; "Evfemizm cönündö," *Mugalimder Gaz*, . 2, Dekabr, 1977

[35] N. İ. İlminskiy, "Materialı k izuçeniyu kirgizskogo nareçiya", Kazan, 1861, s. 191.

[38] A. İ. Ulanov, *Drevniy folklor buryat*, Ulan-Uda, 1989, s. 26-37.

[41] J. P. Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, (Çev: Aykut Kazancıgil), İstanbul, 1999, s.30.

[44] *Kırgız ruhu*, 24-sentyabr, №38 (502)), Bişkek, 2004.

[47] M. Şakir Ülkütaşır, "Türkiye Türklerinde Ad Verme ile İlgili Gelenek ve İnançlar", *Kültür Bakanlığı, Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar, Ankara, 1976 , s.376.

[50] Doğan Aksan, *Anlambilim*, Ankara, 1999, s.91-92.

[53] *Türk Dili*, S. 565, Ocak, 1999, s. 3-8.

[56] K. Tınıstanov, *Canı Ayıl*, Frunze, 1929, s. 29, «Шуудураманын ары жагында, шаркырат манын бери жагында маараманы улума жеп жатат. Сууруманы сууруп алып, жанымага жаный жет же чап.
»

[59] Olcobay Kubatbekoviç Karatayev, Kırgız etnonimiyası, (tarıhy=lingvistikalık izildöö, *Kandi dattık Dissertatsiya* , Bişkek, 1994, s. 12-13.

[62] Eski Anadolu Türkçesinde *örü* kalkık, dik' sözcüğüyle yapılan *kuyruğuöğrü* birleşik adı akrep' için kullanılmaktaydı. (*Tarama Sözlüğü* , IV). Aynı sözcüğü bugün *kuyröğlü, kuyrölü, kuyruğölü, kuyrugörü* biçimleriyle Isparta, Denizli, Aydın, İzmir, Konya, Niğde çevrelerinde yaşar görüyoruz (

DS

, VIII). Doğan Aksan,
Türkçenin Gücü

Ankara, 1993, s.128.

[65] Hayrettin Tokdemir, *Artvin Yöresi Folkloru*, Ankara, 1993.

[68] Guldarcan Smagulova, *Maginalas frazeologizmden sözdigi*, Almatı, 2001, s.72-75.

[71] Richard A. Spears, *Slang and Euphemism*, A Signet Book, USA, 2001, s. 107.

[74] Orhan Acıpayamalı, *IV. Millet. Türk Halk Kong. Bild.*, C. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar, Ank., 1992, Bu tür uygulamaların örneği yine Anadolu Türklüğünde de yer almaktadır. Bir köye paşa, kaymakam ve ağadan bir konuk gelir ve o sırada da bir erkek çocuk doğarsa, doğan bu çocuğa gelen konuğun unvanı ad olarak verilir. Bu konuyla ilgili M. Şakir Ülkütaşır çarpıcı bir örnek vermektedir. Yakın zamanlara kadar vapurda doğan bir çocuğun adını vapurun kaptanı seçip koyar; verilen bu ad da ya kaptanın bulunduğu herhangi bir ad, ya da doğrudan doğruya vapurun adı olurdu. «Son Posta» gazetesinin bir yazısında İsmail adlı bir mahpus Bandırma vapuru ile İstanbul'a gönderilirken karısı, kendisini bırakmamış, aynı vapura binmiş ve vapur İstanbul'a yaklaşırken kadının ağrısı tutmuş ve doğurmuştur. Bu çocuğa Bandırma vapurunda doğduğu için «Bandırma» adı verilmiştir. Bkz. M. Şakir Ülkütaşır, *Türkiye Türklerinde Ad Verme ile İlgili Gelenek ve İnançlar*, Kültür Bakanlığı, *Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C. IV Gelenek, Görenek ve İnançlar, Ankara, 1976

[77] Abdulkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, C. II, Ankara, 1991, s. 206.

[80] Müjgan Üçer, "Sivas'ta Folklorik Tıp ve Bunun Modern Tıptaki Yeri", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, 23-25 Kasım, Ankara 1988.

[83] Halil Ersoylu, *Türk Argosu*, İstanbul, 2004, s.129.

[86] Symbol: Simge, remiz, rumuz, timsal, sembol, belli bir insan topluluğunun uzlaşarak kendisine belli bir anlam yüklediği somut nesne ya da işaret: simge, sembol, bir düşünceyi, soyut bir kavramı belirten somut nesne ya da işaret.

Symbolism: 1. Simgecilik, sembolizm, düşünceleri anlatmada simgeler kullanma, 2. Simgecilik, sembolizm sanat yapıtının değerini, gerçeğini olduğu gibi aktarılmasında değil duygu ve düşüncelerin imge ve biçimlerin uygunluk içinde düzenlenişinde gören sözcüklerin müzik ve imge değerine dayanılarak en anlatılmaz duygu ve ayrımların bile sezdirilebileceğini savunan yazın ve sanat akımı.